

הזמנה להשתתפות ביום עיון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה ותרומתו להקמת מדינת ישראל

בתום יום העיון
יחמנו המשתתפים ליטול חלק
במקס חנוכת האנדרטה לכבודם
של הפרטיזנים, מורדי הגטאות
ולוחמי המחנות היהודים
במלחמת העולם השנייה

09:00	פתיחה - אלוף (מיל') חיים ארז
09:00	תרומת הלוחם להקמת צה"ל - אל"מ (מיל') בני מיכלסון
09:55	תרומת גח"ל מח"ל להקמת צה"ל - מר מיקי כהן
10:25	התרומה להקמת המערך הרפואי במדינת ישראל - ד"ר נדב דניאל
10:45	הפסקה
11:05	התרומה למיפוי הצבאי בישראל - ד"ר אלי יצחק
11:30	התרומה למשק החשמל במדינה - מר עמי גלבוע
12:00	הפסקת צהריים
12:50	התרומה להקמת חיל הים - ד"ר דניאלה רן
13:30	התרומה להקמת חיל האוויר - סא"ל (מיל') זאב לכיש
14:10	דיון חופשי
14:50	סיכום - אלוף (מיל') שלמה שמיר

יום ד' 9 באפריל 2008 ד' בניסן תשס"ח
אולם "המרכבה" יד לשריון לטרון

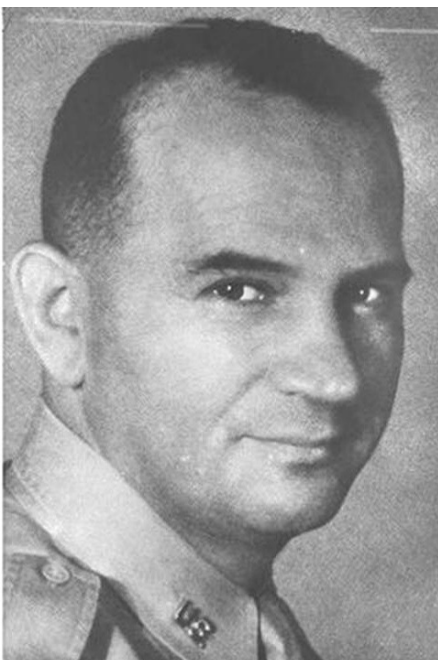
הלוחמים היהודים במלחמת העולם השנייה ותרומתם למלחמת העצמאות והקמת צה"ל

"השתתפות אנשי-הצבא העבריים והחטיבות היהודיות במסעות-המלחמה האפריקאיים של הצבא הבריטי, נתנה להם הזדמנות מעשית ראשונה להציץ במאורגן לתוך עולם "המלחמה הגדולה" והצבא המסודר הפועל בה. ניתן לומר, שהלקח המיוחד הראשוני שבפרק זה הוא בפשטות, הרחבת מושגים על היקף כוחות המלחמה, צרכיהם וצורת ההתנגשות שלהם. ניסיון כזה מלמדך לנתח תופעות לפי קנה-מידה שונה מזה שהיית רגיל בו. הוא מקנה לך חוש פרופורציה חדש להערכת חלקים שונים במכונה הצבאית הן ביחידות, שונות והן בכלי-נשק לסוגיהם.

איני סבור, שמתוך כך עלול להיווצר יחס של בטול ל"קטנות". אדרבא, ניסיון זה יוצר בך יחס הבנה וכוח ניתוח ריאלי לתופעות המקומיות הידועות לך והעלולות עוד להזדמן לך, בלי למעט את דמותן כלל - בצד הבנה חדשה לתופעות גדולות יותר בעולמנו. מגע זה עם מכונת-המלחמה העולמית יש" בו כדי לעקור את ההערכה ההיסטרית לתופעות שונות, הבאה כרגיל מתוך בערות והגזמה, - ועם זה מספק הוא כושר להעריך הערכה נבונה ונכונה יותר כל כוח, לפי גדלו בהתאם לתחומי יכולתו האובייקטיביים ולשדה פעולתו המיוחד. הייתי אומר, שאתה רוכש לך כוח-שיפוט בריא ונכון, הנובע בין השאר, מהכרה שאתה עדיין הנך לא-במעט בבחינת בור לגבי הרבה גורמים נוספים, שבלעדם אין גם להבין את הנעשה כולו".

מיור ש. רבינוביץ (אלוף שלמה שמיר), "מלקח השרות בחי"ל", "מערכות" ל"ת, ינואר 1947.

המפקד מ. סטון – קול. מיכאל דוד מרכוס

חזר משדות זרים – נפל על במות ישראל

ישראל גילי

הוא בא אלינו מרחוק, ואנו נפרדים ממנו והוא כל-כך קרוב. אזכור את הפגישה הראשונה - כשהיה היסוס, שמא הוא נכרי, שמא הוא מביא אתו מושגים רחוקים, בלתי נתפסים, מצבא עשיר, חזק וגדול. והנה, הנה הוא הראשון שהרס את המחיצה. בקפיצה זריזה, בטוחה, תמימה, קפץ ועבר את המחיצה והיה כאחד מאתנו. היה הדבר עוד בימים ההם, בטרם היותנו מדינה חופשית ועצמאית, בטרם נערכנו כ"צבא ההגנה לישראל"; היה הדבר עוד בימי היותנו במחתרת-לחצאין, עת רדיפות השלטון מתחדשות עלינו, שרויים בעניות, בעת שעמדנו בפני, קפיצת-דרך ממושגים קודמים למרחב. לא עברו ימים מעטים - והוא כאחד מאתנו. נמרץ, רענן, עמוס ניסיון, שופע דוגמאות מדוגמאות שונות מורה ומפקד, רע ומפקד. היו אתו תכניות גדולות, ביקש להחיש את תהליך היותנו לצבא מאומן וחזק, כיצד לחנך מפקדים, כיצד להשכיל את המפקדים הגבוהים, כיצד לבנות יחידות גדולות ולהכין את המפקדים לנהוג ביחידות גדולות וניידות. כאלה היו תכניותיו אולם כאשר חזר מארה"ב ונתלקחו הקרבות - השתער מרצונו אל שדות-הקרב.

עצותיו לא היו עצות עשיר לרש. הוא ידע להבחין בין תנאי הצבא האמריקאי, בו שרת שנים הרבה כבוגר האקדמיה ב"וסט פוינט" (אחד היהודים הלא-רבים שסיימו חוק לימודים באקדמיה זו), ובין התנאים המציאותיים, כאן. עצותיו היו מעשיות, בהתאמה ליכולתנו הממשית. הוא ידע להשתמש; בצורות הלחימה השונות - משטח הצבא המודרני הממוכן ועד לפעילותן של יחידות קטנות, מעיזות.

מרכוס היה יהודי חם. האמריקאיות לא פגמה את ישותו העצמית, היהודית. הוא בא אלינו צנוע, מתלהב, ללא בקשת פרס מצביא. הוא רצה ללמד, הוא התאהב בבחורינה בלוחם העברי, בחושו, בעוז הנפש,

במהירות התפיסה. לא אשכח כיצד פרץ בבוקר אחד לחדר ראש-הממשלה; בא מן הנגב, שזוף ומאיר פנים, חגור-נשק וקרא: "יש לכם חיל רגלים הטוב ביותר, אך חסרים לו נעלים וציוד כבד במידה הדרושה. תנו לו שני אלה - ויהיה לכם הצבא הטוב ביותר בעולם". הוא אשר עשה בקרבות ובכל מיני האש - באיזו גאווה הצביע על כובעו ונעליו שכדורים נקבום בשעה שהיו תלויים על חבל-הכביסה בדורות! כיצד התפלש באבק, ונצלה בחמסינים יחד עם הבחורים בערבות הנגב. נפגשתי אתו אח"כ במטה, בעת הניסיון לפרוץ דרך לירושלים. כמה הבהיקו עיניו, כמה מרץ ועוז שפע מהם. מעיניו הציצו התקווה והביטחון כי לנו תהיה ירושלים והבקע נבקיע דרך אליה לחבקה בזרועותינו.

והנה קרה אשר קרה ומרכוס איננו עוד, בעודו מנצח על המבצע הגדול לפרוץ דרך לירושלים. מה קיווינו כי בשבועות הראשונים לעיצוב מדינת-ישראל, בשבועות הראשונים למעבר מחיל מחתרת לצבא ההגנה לישראל ילוונו חברנו-מפקדנו מרכוס. אמרותיו, דוגמאותיו, שיחותיו, היו כולן של לוחם (כי המפקד מרכוס היה לוחם בכל ימותיו). לכן כה הרבה להביא דוגמאות משדי ההתגוששות, דוגמאות מתנופת-אגרוף, כלוחם מכף רגל ועד ראש.

לכבוד הוא לנו שהיה עמנו. הוא הנו גשר בינינו לבין מיליוני אחינו בארה"ב. הוא היה אחת הסנוניות הראשונות שבאו להיספח לצבא ההגנה לישראל. והיה גשר בלתי נראה לאלפים מיהודי אמריקה שיבואו להצטרף ליצירה, לעזור לצמיחת אותם הבחורים שמרכוס כה התאהב בהם וכה התגאה בהם. ארונו של המפקד מרכוס יובל לקבורות בארצות הברית מלווה ע"י שני קצינים לצבא ההגנה לישראל. בשם ראש הממשלה ושר הביטחון, בשם קציני המטה הכללי, בשם כל המפקדים שנפגשו עמו בשדות הקרב והחיילים אשר היו במחנותיו - אני נפרד ממך, המפקד מרכוס, באבל, בכבוד ובגאון.

מעובד על פי דברי י. גלילי במסדר-האבל במטכ"ל, יוני 1948 ע"י אל"מ (מיל) בני מיכלסון.

הלוחם היהודי, הארץ-ישראלי, במלחמת העולם השנייה

ותרומתו להקמת צה"ל

מעובד בעיקר על פי חומרים ושיחות עם האלוף שלמה שמיר ז"ל
(מפקד כל החיילים היהודים-ארץ ישראלים בצבא הבריטי – מטעם ההגנה).

אל"מ (מיל') בני מיכלסון

עם סיומה של מלחמת העצמאות, הפנו המשתתפים מבטם לאחור, בחיפוש אחר מקורות הניצחון. מחקר כזה, היה בו כדי להנחות את קברניטי צה"ל בבנין הצבא לעתיד. מטרת השורות הבאות הנה ניסיון לנתח את לקח השירות של יחידות ארץ ישראליות במסגרת הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ותרומתם להקמת צה"ל ולמלחמת העצמאות. ניתן להבחין בשלשה שלבים בתהליך בניין הכוח הארצישראלי בצבא הבריטי, שהוביל לבסוף להקמת החטיבה-המוגברת, ע"י שילובן של יחידות-הרגלים עם המרכיבים האחרים כגון – תותחנים, פלוגת הנדסה, פלוגת רפואה, פלוגת תובלה, יחידת קשר ומשטרה צבאית.

שלב א': התארגנות המתנדבים הארץ-ישראליים בפלוגות שבמסגרת ה"באפס" (BUFFS), דהיינו (ROYAL KENT REGIMENT) שנועדו לתפקידי משמר, תקן ציודן - ועל כן גם מאפייני אימונים - היה בהתאם למקובל ביחידות הבריטיות לשירות הקולוניאלי, והיה בהן אחוז ניכר של פקוד בריטי, אשר קבע לא במעט את צביוןן של היחידות. אך תודות לחומר האנושי שבפלוגות, התבלט בהן תהליך של התגבשות פנימית, אשר הלך וגבר, על אף תפקידי העורף בהם נאלצו היחידות לעסוק בעיצומם של הקרבות המכריעים שבמלחמה.

שלב ב': הכללת פלוגות ה"באפס" בגדודים הארצישראליים שנמנו על "הרגימנט הארצישראלי". עובדה אשר בלמה בשעתה את תהליך "ההסתננות" הבלתי פוסקת של חיילים יהודיים מתוך הפלוגות אל יחידות השירותים היהודיות, שלהן נועדה פעילות בחזית (תהליך שהתבלט בייחוד במערכת אל-עלמיין). אכן, על אף שהגדודים הארצישראליים, לאחר שהוקמו בתור שכאלה, הועתקו אל מחוץ לגבולות הארץ (משחלפה אימת רומל), לא השתנו תפקידיהם מיסודם, אך התגבשה יותר ויותר הרוח המלכדת (במידת מה - אף בעקב הריחוק מהארץ) ועלה כושר-הקרב של היחידות, - לעומת עברם של הגדודים. בשלב זה הסתמנה גם הכשרתם הרצופה והיעילה יותר של אנשי הפקוד בכל הדרגות, הן במסגרת היחידות, והן במסגרת בתי-ספר וקורסים שונים של הצבא הבריטי. במקביל לתהליך הכשרה זה, כמעט נעלם הפקוד הבריטי בתפקידים שעד למפקדי פלוגות. הושתתה משמעת פנימית אשר ניזונה בעיקרה מהכרת היעוד והשליחות; בתקופה זו ניתן היה להבחין מקצת מפרי יוזמתם של אותם קצינים וסמלים אשר חתרו לרכוש דעת, בכל עת ובכל התנאים, תוך מיזוג ידיעה זו במהותו של איש ההגנה הא"י, במתכונת החייל הסדיר.

שלב ג': התארגנות היסוד היהודי שב"רגימנט הארצישראלי" בפועל, כמרכיב חיל-הרגלים שב"חטיבה

היהודית הלוחמת" - והתארגנות החטיבה כולה - החל מארגון התפקידים השונים של המטה - המשך בעיצוב תקן גדודי-הרגלים ושילובם, בצירוף הנשק המסייע והשירותים למיניהם בחטיבה המוגברת - וכלה באמונים החורפיים בהרי איטליה. ובעקבות אלה באה הכניסה לחזית איטליה.

בשלב אחרון זה גברו הרוח המלכדת והמשמעת של צוות-קרב. חבר אנשי הפקוד הוכשר בבתי-ספר וקורסים שונים, ואף תורגל במציאות הקרב (אף בטרם נכנסה הבריגדה לחזית); הוכשרו סמלים וחיילים במקצועות טכניים שונים, הוגברה יזמת הפרט והיחידה בתרגולים מפרכים, והושגו כושר קרבי ויכולת-טכנית רבים; היחידות תורגלו בשילוב ובתיאום עם המרכיבים השונים אשר במסגרת החטיבה.

אין בכוונתנו לפרט את ההתפתחות הפנימית שחלה בתוך כל שלב, והשפעות-הגומלין השונות אשר חוללו תמורות רבות בעיצוב דמותו של הכוח המתנדב העברי במלחמת העולם השנייה. אך, תוך העובדה, אותה נטעים במיוחד: שהניסיון הבלתי אמצעי בקרב היה מוגבל וכפות לתנאי שטח ואופי לחימה ספציפיים - אפשר לציין כמה גורמים העשויים לסייע בדינו לנתח את לקח פעולות הבריגדה ואת תרומתה למלחמת העצמאות. אולם לוחמים אחרים שבאו מזרועות אחרות של הצבא הבריטי, מצבאות אחרים ואשר שרתו בחילות אחרים כמו באוויר ובים השלימו במידה רבה את שחסר היה בניסיון החי"ל.

עם גיוסם של אנשי החי"ל כבודדים לצה"ל, ואולי ביתר דיוק, עם פיזורו של החי"ל בשעתו ע"י השלטונות הבריטיים, הופגן שוב אבדן האפשרות להפעלתה של העוצבה היותר מאומנת ומלוכדת שהייתה לישוב היהודי בא"י פעם לפני כן. עקב כך לא ניתן היה לנצל במרוכז על גיבושה הארגוני והטקטי שהיה פרי שנים; ובדרך זו הפכה התאקלמותו של כל פרט מאנשי החי"ל במסגרת צה"ל תלויה במידת יכולתו האישית לסגל עצמו לתנאי הלחימה בארץ ולאופי גופי-הצבא שקמו והלכו בדיוק כמו כל חייל אחר בוגר מלחמת העולם שהתגייס לצה"ל. אין לדעת כיצד היו מתגלגלים הדברים אלו נשמרה מסגרת החי"ל, וקוימה בתור שכזו, בימי מלחמת העצמאות. ויתכן כי אף אי-אפשר היה כלל לקיימה כך, בשל הצורך בשימוש רחב יותר, בגופי-הצבא המתהווים, ביכולת המקצועית לפקוד ולהדרכה אשר רכשו רבים מאנשיה בשירותם בצבא הוד מלכותו. העובדה הייתה כי במסגרת צה"ל לא נוצל ניסיונם של אנשי הבריגדה אלא כפרטים, יתכן שדרך זו של מיזוגם בכוחות הצבא היא שהביאה בעקבותיה לידי ההרכבה התכליתית של ניסיון הבריגדה על גזע צה"ל. אלא שקשה לעתים להימנע מ"חלומות בהקיץ" על כך, מה יכלה לעולל הבריגדה לו הייתה נכנסת למערכה בארץ כאשר הייתה בפריחתה, על הרכבה, אמונה, ארגונה ולכודה.

והרי הערה אשר מהראוי להעיר בפתח דבר. בארצות אירופאיות רבות, (צרפת איטליה ועוד), התנגשו בתקופה ידועה שתי אסכולות, ילידות המלחמה.

"הפרטיזנית" - ששיגשה תחת עול הכיבוש הגרמני ורכשה לעצמה אגב כך, במיוחד את היכולת להיערך בפרישה רחבה וחשאית, ולהכות מכות-חתף על דרכי האספקה והקשר של האויב ותוך כך הורגלה לאורח קרב ונהג אופרטיבי שחייבו לעצב בראש ובראשונה את אופיו של הלוחם - הבודד, ולדרכי מנהלה ולוגיסטיקה שאינן מושתתות על עורף תקין, או על דרכי-תחבורה רגילות, הניתנות לערעור ע"י צורות לחימה רגילות. ומהצד השני - התייצבה מולה האסכולה "הצבאית-המובהקת", ילידת הצבאות הלאומיים של אותן ארצות, שפעלו במסגרת כוחות בעלות הברית או בצמוד אליהם, אשר חניכיה הורגלו לפעול בדפוסים ארגוניים המאפשרים את אמונו, צידו, ניידותו ויעילותו בשדה הקרב, של הצבא נוסח צבא סדיר רשמי ומוכר; בקרב צבאות אלו נוצרת ממילא "סטנדרטיזציה" מסוימת במתודיקה הדרכתית ובשגרה הקרבית, המקלה על המנגנון הלוחם להיערך, אף תוך תנועה, ולפתח במהירות את כוחו המכסימלי.

ההתנגשות בין האסכולות הללו הביאה בחלק מהארצות הנ"ל לתוצאות קשות ולחיכוכים ולפולמוסים חריפים בצמרת הצבא. וכאן, ראוי לעמוד על כך שמלחמת העצמאות שמשה במידה לא מעטה לטשטוש הבדלים דומים ולריכוז המאמץ הכולל לניצחון במלחמה; והיא שהכשירה את "כור ההיתוך", של יוצאי הצבא הבריטי עם אנשי ההגנה ומגויסים מצבאות אחרים וכתוצאה מהתפתחות זו לא היינו עדים לניגודים כה חריפים, כבאחדות מארצות אירופה, לא במהלך המלחמה ואף לא עם בוא השלום ותקופת ארגונו המחודש של צבא-ההגנה לישראל.

לקחי לחימה

ניסיון-הלחימה הבלתי אמצעי, בו התנסתה הבריגדה היה מוגבל: הן בשל הפעלתה במאוחר, בשלב שהמלחמה באיטליה עמדה כבר בפני סיומה, והן מפאת הפעלת יחידות משנה שלה בלבד, (פרט למקרה יחיד של הפעלת הבריגדה כיחידה אורגנית אחת, עם צליחת נהר הסניו) ואף אלה כמעט שלא במלחמת תנועה רצופה, ממושכת ועיקשת.

אך גם תוך פעולות-הקרב בהן נתנסתה הבריגדה בפועל, ניתנה אפשרות רבה לפיתוחם ולימוד אותם היסודות אשר הם שתרמו ללא ספק תרומה נכבדה לארגונו והפעלתו של צה"ל. באשר לניסיון-הלחימה הבלתי-אמצעי, היה מבחנו של הדרג הזוטר במהלך פעילותה של החטיבה היהודית כזה של הפקוד הגבוה יותר, מדרגת מפקדי פלוגות ומעלה שנתנסו אמנם ניסיון חשוב בארגון החזקת ה"קו", ארגונו ותכנון פעילותו, אך יחידותיהם כמעט שלא זכו להשתתף, בשלמותן, בקרב. אכן, במעט ההזדמנויות שנתנו ליחידות-המשנה הקטנות דווקא, נתגלה כושרם של מפקדי המשנה של החי"ל בניהול יחידות זעירות, כושר שהעלה במידה נכרת את רמת פעולות הסיוורים של הבריגדה על פני זו של סיווריהם של צבאות שהיו "שכניה" בחזית.

תוך בחינת ניסיונה הקרבי של הבריגדה היהודית נוכל לאמור שאנשיה קנו את עיקר לקחם בשדה הקרב עצמו. ניסיונם - ובשטח זה, ניתן לומר, היה עיקר תרומתם למלחמת העצמאות - נגזר ישירות משרותם במסגרת הכללית של מכונת-המלחמה הבריטית. תפקידה של החטיבה הלוחמת באיטליה, ביסודו, היה תפקיד של ריתוק והסחה. מקובל היה שיש להרגיל את הבריגדה תחילה בתהליכי מלחמה פשוטים, על כן הוכנסה לגזרת-חזית סטאטית, בעוד שמסע התנופה העיקרי של חילות בנות הברית חל בגזרה אחרת; אמנם, היה זה "משפט צדק" ליחידה אשר אורגנה בזמן קצר כל כך; ומבחינה יהודית-פנימית – יחידה אורגנית, אשר הכילה טובי בניו של עם ישראל שהתנדבו למלחמה. אך ע"כ נמנע ממנה שדה הקרב הממשי רב-ההיקף: לא של "טבילת-אש" בלבד, אלא של מלחמה ממש, עקשנית ועקובה מדם, נוסף לכך, הופעלה הבריגדה באיטליה בחזית רצופה פחות או יותר. ומצב זה, הרחוק מרחק ת"ק פרסה על ת"ק פרסה ממצייאות המלחמה ואורחותיה בארץ ישראל, באשר לניסיון הישיר היה זה לקח אשר לא תמיד היה לו שימוש במלחמת העצמאות.

לא אחת אירע, במהלך מלחמת העצמאות, שניסיון המלחמה הממשי העיקרי שקנתה לעצמה הבריגדה, ניסיון ההחזקה בקטע של קו-חזית (היום היינו קוראים לכך – תעסוקה מבצעית) לא תרם פחות מניסיון-הקרב של הבריגדה.

ידע מקצועי

אך עם עיקר תרומתה של הבריגדה למלחמת העצמאות לא הייתה יכולה להיות בתחום זה של ניסיון לחימה,

הגם שבלקח הפטרולים (סוירים) שלה אין לזלזל, היה זה לקח חשוב כשלעצמו - הרי היה ביכולתה להוסיף רבות בתחומים אחרים.

שלא כאורך תקופת הקרבות של הבריגדה, היו אורך תקופת אמוניה והיקפם של אלה. הייתה זו תקופה ארוכה של אמון ותרגול מתישים ובלתי פוסקים. ובתקופה זו רכשו הבריגדה וגדודיה - היחידות והחיילים - את עיקר הכשרתם. בעצם, הייתה זו השלמה, אשר באה על גבי ותק השירות והאימון של שנים אחדות שלפני כן. ואכן בתקופה זו היה האימון מגוון ביותר. אם בחזית נתנסתה בפועל בתפקידי ההחזקה בקטע של קו-חזית, וכל הקשור בכך, הרי ההכשרה שניתנה לה בתקופת האימון הכשירה אותה אף לכל צורת-קרב אחרת. היא רכשה אז רבות, בשלל מגוון של מקצועות וענפי דעת צבאית: טכניקה של ניהול קרב; דרכי הפקוד על פלוגות וגדודים; ההתמחות בכלי נשק לסוגיהם; השימוש בציד-הקרב והטיפול בו; שיתוף פעולה בין-חיילי, למשל - עם טנקים ועם מטוסים ועוד כיוצא בזה, כל דבר הנדרש ליחידה ולמפקדיה בקרב. ובד בבד עם זה הוקנו לגדודים ולמטותיהם, וכן לחטיבה כולה, הליכוד הארגוני והליכוד הטקטי. ובראש וראשונה ניתן - לאנשי-הפקוד - לראות איך מוקמת והולכת יחידה, שכל חלק בה מוקם או מתוסף בהתאם לסדר מסוים, המתאים ללוח זמנים שנקבע מראש. מיחידות ה"באפס", שבתחילתן היו מסוגלות לתפקידי שמירה בלבד, קמו והיו יחידות לוחמות. נוסף על התורה שנצברה ונלמדה, חושלה גם גאותם של אנשי הבריגדה, הכרת שליחותם הלאומית, והכרת יתרון ידיעתם בתהליכי הקמת צבא.

אכן, הידיעות שנרכשו היו רבות וכמה מהן היו חשובות במיוחד לצה"ל. אך התהליך של הקמת "צבא-הגנה לישראל" ויחידותיו, היה שונה שוני רב מזה של הקמת יחידות בצבא בריטניה-הגדולה. כל ניסיון לארגן את יחידות צה"ל הצעיר, ולהקימן ממש כדרך שהוקמו ולוכדו יחידות הבריגדה, היה נידון מראש לכישלון. הבריגדה אורגנה בשלב של אופנסיבה של בעלות הברית, אך הייתה אז, בכ"ז, שהות לארגן יחידות. ושהות זו ניתנה גם בשל תנאייה של המלחמה ההיא, שהייתה מלחמה עולמית הפרושה על מרחבי ענק. שעה שהחלה התארגנותם כחטיבה יהודית מוגברת - כבר היו אנשי הבריגדה חיילים לכל דבר מזה תקופה ארוכה. הצידוד שהוקצה לחטיבה הובא בזמן ובמלואו ללא כל צורך לעקוף - מפאת מחסור בצידוד ובחמוש - את הצרכים הדוחקים. קיימים היו, מנגנון מנהלתי ושלד פקודי מוכנים פחות או יותר, שאת החסר בהם ניתן היה למלא מיחידות אחרות בצבא הבריטי.

לעומת כל אלה, הוקם צבא הגנה לישראל כמעט מניה וביה, בשלבים החמורים ביותר של מלחמת העצמאות כשחרב קוצר הזמן מונחת על הצוואר, ובמקרים לא-מעטים היה הכרח להרכיב יחידות "באורח מנהלתי", ולשגרן לקרב כמעט ללא אימון, ולעתים ללא צידוד הולם או מספיק, ויש גם - בפקודם של מפקדים שלא זכו להכשרה מתאימה.

ההבדלים האלה הם שתבעו הסתגלות מהירה וגמישה של יוצאי הצבא הבריטי לתנאי הקמתו של "צבא-הגנה-לישראל", ובגללם לא היה לעתים קרובות המקום לניצול מלא של ידיעותיהם בבנין יחידות והכשרתן לשדה-הקרב, פרט לניצול ניסיונם וידיעותיהם בענפים השונים, בשירותים, בנשק מסייע, בארטילריה ועוד, ובמיוחד בתפקיד של ארגון המטות, ובארגון הפונקציות השירותיות ומילוין. התפקיד הגדול של הקמת יחידות תקינות ומסודרות, והכשרתן לקרב, התובע זמן כשלעצמו - נותר בהרבה כתפקיד לימי שלום.

ואמנם רבים מיוצאי צבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה, ולא רק אנשי החי"ל, השיגו השגה נכונה את תפקידם באותה שעה, ואף הצליחו לסגל את ניסיונם לתנאי הקמתו של "צבא הגנה לישראל", וסייעו לתקומתו "בין-לילה" סיוע שאין לו ערוך.

לעומת שיטה, נוהג וארגון של ההדרכה שהיו מטופחים ומקובלים בצבא הבריטי ואשר ניצולם היה בבחינת הכרח לגיבושו המהיר של הכוח העברי הלוחם - הרי באשר לכושר התכנון, דומה, כי אופי המלחמה (והשגתו, באופן ההולם ביותר, ע"י אנשי ה"הגנה") העמידו את אלה כראשונים בין נושאי תפקידי התכנון והמבצעים; ובלי שום ספק הייתה בעצם היותם בעמדות-המפתח של שליטה על המשימות האופרטיביות משום תרומה רבת חשיבות לניצחון.

תנאי המלחמה שנתרגשה על מדינת ישראל בראשיתה, הייתה פרי התפתחות המחשבה הצבאית מימות-בראשית של ארגון ההגנה משך תקופה רבת שנים של מחשבה עצמית, שפותחה וטופחה - כמעט בלי יכולת להישען על התפתחות ההלכה והמעשה הצבאיים בצבאות העולם - באורח עצמי, שלב, שלב ונדבך נדבך, בהתאם לחליפות העתים ולתמורות בנתוני היסוד של המצב הצבאי (או הלפני צבאי). אכן, יצוין כי שינויים כאלה בתוכנית הארגונית ובמבנה, ובשיטות הפעולה של ארגון ה"הגנה", כמעט ולא נבעו מתמורות במצב הציוד והחימוש, שלא נשתנו אלא במעט ובהדרגה בכל התקופות האלה.

מאידך גיסא, הטכניקה היעילה בצעוה של תוכנית הדרכה, ובהקניית חומר הדרכה, שנרכשה ע"י אלה ששרתו בבריגדה ובשאר חילות ושירותים בצבא הבריטי, יחד עם השליטה הטכנית והנוהלית בכל הנוגע לכלי הנשק והציוד, בלטו הבלטת יתר משהוצרכו עד מהרה לאמן טירונים, תוך תהליך הגיוס לצבא. הסכמטיות שבשיטת ההדרכה הבריטית הלמה מבחינה זאת את תביעות הזמן, לאמן המוני אדם, מגויסים לפתע, אמן מהיר. ואף כי ארגון ה"הגנה" ידע, משך השנים לאמן את אנשיו אמן מקוצץ, מחמת תנאי המחותר, הרי הדגש הושם - ושוב, בשל תפקידיה, על אימון הפרט והיחידה הקטנה. ומבחינה זו לא היה ניסיון ההדרכה והאימון של ארגון ה"הגנה", וכן, שליטת אנשיו בכלי הנשק השונים - ובייחוד בכמה מכלי הנשק היחידתיים של יחידות-רגלים חדישות, מספיק כדי לאמן, בכוחו הוא בלבד, את ההמונים המתגייסים "לצבא-הגנה לישראל".

החלוקה הטבעית שאמנם נתרצשה בניהול האימון בתקופה מסוימת: בראש המחלקות האופרטיביות השילוב הראוי שנתהווה בין ניסיון השרות בבריגדה לבין פעולתה העצמית של ההגנה.

הדרכה

אין ספק, כי האמון למלחמה, יסודותיו ועיקריו אוניברסלים כלליים. ורק השימוש בעקרונות אלו והתאמתם לתנאים מסוימים של מקום וזמן ומי שלמד את עקרונות המלחמה ומיחסם לתנאי מלחמה מסוימת, בלי לראות בהם עיקרים התופסים במהותם - בכל מלחמה הם לא יסכנו למלחמה אחרת, בלי שילמד את העקרונות, ואת השימוש בהם, המיוחדים למלחמתו החדשה. מסגרת הצבא הבריטי הכשירה מפקדים - כמובן, במידה שונה של הצלחה, הכול בהתאם לכללי היסוד של המלחמה. מרבית חניכיה סוגלו בראש וראשונה לפעולה בטיפוס מלחמה אשר מתכונתה שונה - בתוקף התנאים ! - מזו של כל מלחמה שרק תתכן בין גורמים מסוימים במזרח התיכון, הרי מיסודו של דבר - ניתן לומר - הודרכו המתנדבים לצבא הבריטי, חניכי בתי-הספר השונים, אף למלחמת העצמאות. אלא שדרושה הייתה התאמת המחשבה לאופקים חדשים: והפעלת אותם עקרונות היסוד בתנאי מלחמה שונים.

התאמה זה נדרשה בשטח ההדרכה כבשטח המנהלי והטכני. אמנם, מרבית קציני הבריגדה וסמליה, שידיעותיהם הטקטיות היו רק על דרך אנשים מלומדה בלבד, אלה התעמקו בידיעת טכניקה מסוימת של קרב את עיקר מעינם, בלי לחזור ולהשיג במוחם את עקרונות היסוד התופסים בכל מלחמה - משנתקלו בבעיות

דומות במסגרת שונה במקצת, או בהרבה, יש ולא עלה בידם לנצל כראוי את הידיעות הבסיסיות שהוקנו להם ואשר בכוחן היה לשמש להם פתרון ראוי והולם. לעומתם, אחרים ורבים - הבן הבינו את משנתם בשעתה, ועתה - יכול יכלו.

המתודיקה ההדרכתית, שהייתה קיימת בצה"ל, בתקופת מלחמת העצמאות, ע"י מפקדים מהבריגדה טופחה. הודות להרחבת השכלתם המקצועית של המפקדים על יסוד הנ"ל, וכן טיפוח יסודות של אורח הקרב ה"סדיר" בחילות, הושגו בצה"ל בשלב ההוא, נוסף לשימוש הרחב באלמנטים של נשק מסייע ושירותים, גם הכשרת יחידות-רגלים, סמלים וקצינים.

בין הגילויים השונים של אורח-קרב אשר שליטה יותר מטופחת בהם הייתה לחיילים הארץ-ישראלים, בעיקרה מורשת השירות בחי"ל, אפשר לציין את הלחימה על היעד ("שילוב אש, קרקע ותנועה"); "סדר מהלך הקרב", עם כל הבעיות הארגוניות הכרוכות בכך, את הטכניקה הקרבית במבנה מחלקה, פלוגה, גדוד וחיטיבה, ולבסוף - מבנה ופעולה של מטה בקרב, על הפונקציות השונות וקווי הקשר.

בשלבם מאוחרים של מלחמת העולם השנייה הגיעו בתי-הספר הצבאיים שבמסגרת הצבא הבריטי לרמה גבוהה מאד של התפתחות מקצועית. יש לציין, בהזדמנות זו, גם מידה רבה מאד של מה שקורין "משטר דמוקרטי", במובן הרחב של המלה, ששלט לגבי קורסים ובתי-מפר צבאיים בריטיים, אשר חתרו לקראת האמון המקצועי ללא התחשבות בדרגה שנושא החניך. עצם העובדה שעשרות קצינים ובעלי דרגות אחרות בחי"ל עברו את בתי-הספר הנ"ל, הביאה לצה"ל, תועלת מכריעה בהקמת מוסדות הדרכה משלו, פיתוחם וסיגולם לתנאי.

אכן, מחמת היסודיות של שיטות ההדרכה שהביאו עמם אנשי החי"ל, וכן מחמת התאמתן של שיטות אלה לאימון מהיר של המוני אדם בתקופת גיוס סוערת, דחו אלו את שיטות ההדרכה שהיו נהוגות בארגון ה"הגנה".

עם זאת בדין הוא לציין כי למרות האמון הרבגוני שקנו מפקדים בבריגדה, לא ניתנה להם אלא במידה יחסית האפשרות לעמוד על בעיות בית היוצר של שיטות ההדרכה הבריטיות; ולכן, יותר משהביאו עמם את בעיות היסוד של ההדרכה, הביאו סדרה של מתודות שנקבעו בשעתן בצבא הבריטי. אין ספק בכך, כי מתודות אלה הותאמו לאופיו של הצבא הבריטי ולתנאי מלחמתו. בשעת מלחמה לא היה צה"ל פנוי להתוות דרכי ההדרכה משלו. הוא נצרך אז לאנשים מאומנים, והפעיל אותם במידה שניתן היה לאמנם. אך אין ספק, שחל עליו, לאחר המלחמה, הציווי לשוב ולבדוק את מידת התאמתן של דרכי הביצוע שלה אשר היו מבוססות גם על הטכניקה והטקטיקה האופייניות של זירות המלחמה השונות. אין זה בבחינת סוד, שיחידות שונות בצבא הבריטי, שעברו מזירת-מלחמה אחת לאחרת, הוכשרו במיוחד מחדש לתנאי מלחמה שעתידים היו מעתה לפעול בה. אנשי הבריגדה הוכשרו לפעולה בתנאי של זירה מסוג אחד בלבד. אמנם, כאמור, העקרונות הטקטיים, שלמדו, הכשירו ביסוד למלחמה על כל צורתיה, אך המעבר לתנאים חדשים מחייב מחשבת-סיגול רבה. היו, מן הסתם, בין מפקדים מהחי"ל אף כאלה, שקיבלו כהלכה-לשמה את הטקטיקה הבריטית, שהוקנתה להם, בלי שביררו לעצמם את ההבדלים שבין המסיבות בהן נתגבשה לבין תנאי המלחמה בארץ ישראל. כאלה, ידעו את המתודה עצמה יותר מאשר את מניעה, ומשום כך היה קשה להם לסגל לשדה-הקרב הא"י את ניסיונם הקרבי בנוף ההררי האיטלקי ובתנאי חזית ארוכה ורצופה - עם יכולת לרכז עדיפות אש מכריעה - אשר בהם הוכשרו למלחמה. אך ניתן לאמור, שמספרם של אלה לא היה רב וכי ניסיונם, במלחמה בארץ נגד האויב הערבי ודרכי פעולתו, החזיר אל קרבם את המיוחד הנדרש כאן. אלא שמבחינה

זאת הוכשרו כבר כתוצאה מפעולותיהם במלחמת העצמאות.

חיל-ההרגלים של מלחמת העולם השנייה, עשה שימוש בכלי נשק רבים יותר מאשר היה אי פעם בעבר, וחיי החייל הרגלי תלויים היו קודם כל בהצלחה שבה הוא השתמש בהם; היה עליו להגיע לכן לרמה גבוהה יותר ויותר של אמון. בסיום המלחמה, הקרב היה בעיקרו קרב תנועה, ולכן עיקר תכלית האמון הייתה להקנות לחייל יזמה וידיעת נשקו, כדי שידע לפעול במהירות, בהתאם לאופיו של קרב התנועה, ושב"הגנה" לא יכול היה להתפתח דיו, מחמת המחסור בנשק ובציוד הדרכה ותנאי ה"סליק", הווה מגבלה לשימוש בנשק על סוגיו השונים.

חיילי צה"ל טרם למדו להעריך מלוא ההערכה הראויה את משמעותו של נושא המשמעת שהוא התנאי המוקדם הראשוני להצלחה בשדה הקרב. אנשי ה"הגנה" לא היו רגילים לפעול בשיתוף עם נשק מסייע, על סוגיו השונים, ורק תוך כדי המלחמה הגעו לידי התפתחות והתקדמות חלקית בשטח זה, תודות לניסיונם של אנשי החי"ל, שהורו נוסף לאמון-בנשק גרידא, גם את היעילות שבתרגול קרבי המשלב את סוגי הנשק השונים והמשנן ליחידות ולצוות-הקרב - למשל - את תורת ההתארגנות, הצבת הנשק המסייע, התקדמות בסיועו אל היעד והתארגנות על היעד תוך תכנית אש יעילה, שנועדה להדוף התקפות-נגד מועדות מצד האויב. ואמנם ניסיון המלחמה הורה כי קל יותר לכבוש יעד בלילה מאשר להחזיק בו למחרת היום נגד התקפות-נגד - אשר לעומתן חייב למלא הנשק המסייע - זה שטוח-המסלול, וזה תלול-המסלול תפקיד מכריע.

כמו כן הורו אנשי הבריגדה את היסוד החיוני של אמצעי-הקשר בקרב; את האפשרויות, והמגבלות, של אמצעי-הקשר הקיימים; את הצורך להכיר ולדעת, כיצד לבנות את שיטת הקשר הפנימית ולהבטיח ע"י כך תאום צמוד בין הגורמים השונים המשתפים פעולה בקרב.

נוסף לנ"ל, אחד השעורים העיקריים שנלמדו בחי"ל היה דבר ההקפדה לגבי הקצינים שיגיעו לרמה גבוהה של כושר טכני. הציוד החדש, כאשר נעשה מסובך ומגוון יותר, ועל הקצינים היה ללמוד יסודית את הכלים הנמצאים ברשותם, כדי לנצל ניצול מלא בפעולתם. הידיעות וההרגלים שהובאו מהחי"ל תרמו, מבחינה זאת, תרומה מועילה.

מנהלה

ניסיון מנהלה קרבית נקנה על ידי אלו ששרתו בצבא הבריטי, בממדים קטנים בלבד. במטה החי"ל כמעט ולא היו לארצישראליים פונקציות מנהלתיות חשובות. אך גם למוד הדברים מתוך הניסיון של מציאות מצומצמת, ואף בהתבוננות בלבד במנגנון המנהלתי בדרגיו הגבוהים יותר, היה בהם כדי להועיל; ואלה הקנו לאנשי החטיבה לא במעט את הגישה הנכונה לטפול בכעיות מנהלה קרבית בממדים של גדוד, חטיבה ואף יותר מכך - שעה שנגשו לבנין המסגרות הללו בצבא הגנה לישראל.

יש לציין כי היכולת להפעלה מסודרת הלכה למעשה של המסגרות הנ"ל חסרה תחילה לארגון ה"הגנה" וליחידותיו. חסרה הידיעה הטכנית של המנהלה בקרב, ושגרת קרב. בתולדות מלחמת העצמאות ניתן להצביע על מבצעים שונים (כגון, מבצע "נחשון" אשר חטיבת השדה שנתהוותה במהלכו שמשא אב-טיפוס לארגון של יתר חטיבות צה"ל לאחר מכן) שבהם בא לידי ביטוי מיוחד שילוב הלקח המנהלתי, שנקנה ע"י קציני החי"ל במלחמת העולם השנייה - בכושר התכנון ועזו הביצוע של מפקדי ה"הגנה" והפלמ"ח - מזה, אמנם לא צריך להבין כי התנאים בא"י היו זהים לאלו בצבא הבריטי אם זאת, לניסיון שהצטבר היה ערך רב

והופק לקח חשוב עבור אנשי-החי"ל אשר תרמו להקמת צה"ל. יש להעיר כי גם בתקופת השרות בחי"ל, כל בעל תפקיד אשר ניגש בגישה מקצועית אמיתית ללימוד בעיות הארגון הצבאי - לא גישה שבלונית, מעתיקה בלבד, אלא כזו המבקרת ובוחנת - היה יכול להיווכח, כי יש דברים בדפוסים הצבאיים הבריטיים שאינם הולמים את המנטליות הספציפית של חיילי צה"ל, כיהודים בארץ-ישראל (בין היתר - גם כמה דברים בענייני משטר ונוהג). לעומת זאת יש לציין, שארגונו של צה"ל אף על פי שלא עבר בלי זעזועים פנימיים - התגבר בסופו של דבר על מכשולים אלה, בהצליחו לסגל דפוסים שנתקבלו מהצבא הבריטי לצרכיו ולאופי חיילי צה"ל. הצלחה זו באה, בעיקרה, בשל ההכרח (שהוא אבי ההמצאה) למזג את כל היסודות, שהתרכזו בארץ, להתארגן ולהשיב מלחמה שצרה כנגד האויב הפולש.

ברור היה הדבר, כי לא מעט מהנוהג והנוהל המקובלים בצבא הבריטי נשענו על מציאות התנאים החברתיים המיוחדים של העם הבריטי - לנתקם בלבד, בלי להתאימם לתנאים המיוחדים של הארץ היה עלול להכשיל את פעולת ההקמה. אכן, היו ודאי מפקדים ששרתו בחי"ל אשר לא למדו את הבעיות הארגוניות של הצבא הבריטי בעין בוחנת, מנתחת ומבררת, ואף לא ניסו, משגויסו לצה"ל, לסגל את הארגון המקובל לתנאי הארץ ובמידה שהיו מנסים לפעול כך, ודאי שלא היו עשויים לעמוד בארגון היחידות של צה"ל ובהפעלתן במלחמת העצמאות.

ככלות הכול, ניתן לומר כי הניסיון המנהלתי והטכני הוא אחד הנכסים החשובים שנתן לחיילי ארץ-ישראל ע"י הבריטים, נכס, אשר התמזגותו במעוף המתכנן של גרעין ה"הגנה" הוא שנתן ליחידות צה"ל את כושר הפעולה, התנועה והלחימה.

לקח הפעולה בגופי צבא סדירים

מהנשואים הראשונים במעלה אשר נתאפשר ליחידות ששירתו במסגרת הצבא הבריטי הסדיר לסגלם לעצמן (ובייחוד נתאפשר הדבר במסגרת החי"ל) היו: התרגלות לארגון צבאי; לשגרת מחנה, לנוהג ולנוהל חיי יום-יום של חיילים ושל צבא-מסגרת שהיה בדרך הטבע חסר לארגון ה"הגנה", מחמת היותו צבא-מחותר של מתנדבים, כמעט ללא יחידות גדולות מגויסות. וגם אלה מיחידותיו שהיו מגויסות, מסגרתן התקיימה בפועל בצוותא והייתה קטנה. גם אם היו להן בעיות מנהלתיות מיוחדות משלהן, שנבעו מחייהן במשקי-עבודה ובקבוצים, הרי ברובן נשענו על המנגנון הקיים של מקום משכנן, ונמצא שחסרו את שגרת המחנה והאספקה האופיינית ליחידות צבא מגויסות. אורח חייהן יצר את המשמעת המיוחדת, הדרושה ליחידות קטנות המגויסות-למחצה.

שגרת חיי המחנה הצבאי מתחילה מעצם השלב הראשון של הכשרת הטירון באסכולת-צבא החובה: סיגולו לסדר, משמעת, ידיעת כלי נשקו, לשדאות הפרט ולצוות הקרב שלו. לאחר זאת, ביחידה, הכנסתו לחיי מחנה תקינים (לבל יאבד ממומנויות היסוד שקנה לעצמו) לסדר יום צבאי, למנהלה תקינה העשויה להפעיל את כל הפרטים, היחידות והמתקנים שבמחנה כגוף מלוכד אחד, והעשויה אף לספק לגוף זה את כל הצרכים הדרושים לעצם קיומו ופעולתו.

אכן, בכל מערכות צה"ל, ביחידות ובמחנות-הבסיסים, שימשו יוצאי הצבא הבריטי תאים קטנים אשר סייעו להחדרת שגרת מחנה ובסיס. והיה בזה כדי למלא אחר העדר כל מסורת כזאת בצבא שקם והתארגן התארגנות חפוזה, שיצר את היסוד לאורגניזם צבאי גדול, כמעט "יש מאין". במיוחד בלטה עובדה זו באותם ענפים-שירותים ואלה ניזונו בעיקר בחינת הכרח לקיום הצבא והפעלתו. כאן באה המסורת, שנרכשה

ונאגרה במשך שנים על שנים ע"י צבא זר, לסייע בצעדיו הראשונים של צבא חסר כל מסורת בשטחים אלה - עד שניסיונו יטביע חותמו הוא על הנוהג והנהל המקוימים ביחידותיו.

רוח הגייסות ("אספירי דה קור")

הייתה בחי"ל רמה גבוהה של פיתוח חי חברה וחי מחנה, שלא נמצא כמוה ב"צבא-הגנה לישראל". עובדה זו יש לזקוף לזכות החומר האנושי, המובחר יחסית, ולמרחק מהבית - גורמים שחיבו את החי"ל ליצור לעצמו דפוסים לחיי יום-יום משלו. הרגשת שליחותו, ושליחות יחידתו במסגרת הצבא הזר, היא שעצבה את דמות השליח-הלוחם היהודי. גם המאבק המתמיד להרמת מעמדה של היחידה העברית ולהכרה נאותה מצד הגויים שביחידה, גיבשו לא פעם את היחידות גיבוש חברתי מוגבר. הייתה הרגשה, שרק תוך הוכחת גאוותם, ליכודם, וכשרם ישיגו מעמד של יחידה יותר גדולה, יותר עצמאית, העשויה לעמוד בתפקידים הקרביים. והכרה זה חישל את רוח היחידות ועיצב את מהותן החברתית. כמה מנכסים והרגלים שנרכשו במסיבות אלו הועברו ע"י נושאייהם גם לתוך שורות "צבא הגנה לישראל".

בחירת הפקוד במסגרת היחידות העבריות בצבא הבריטי, נעשתה בשעתו ע"י שילוב בין השיקולים של אנשי ה"הגנה", לאלו של הצבא הבריטי אשר טיפח את יחידותיו במגמה להעלות במידה נכרת את רמת הפקוד והמקצועיות ובעיקר את הרמה האישית. כהוכחה לכך אפשר להצביע בעיקר על הרמה הגבוהה יחסית של מפקדי המשנה (אשר קידומם הייה תלוי בעיקר בנהל הפקוד הבריטי) כגון, מ"כ וסמלים ואף שתפקידם במסגרת החי"ל היה מוגבל, הרי הבליט הפוטנציאל הפיקודי שלהם את רמתם ויש מהם שעלו על חלק מהקצינים.

אין בזה ודאי משום מקרה שרובם של הסמלים ומפקדי המשנה אשר הוכיחו כושר-מעשה בשרתם בחי"ל, הצליחו כמפקדים בצה"ל, מאחר שהיה בכך מעין המשך טבעי לתפקידם שם. ואכן, הרמה היחסית הגבוהה של הפקוד הנ"ל בבריגדה פתחה בפני אנשי הדרגות האלה פתח נרחב לפעילות ולעלייה מהירה לעמדות חשובות בצבא הגנה לישראל, משחלפה ההגבלה המיוחדת בבחירה לקצינות במידה שהייתה קיימת בצבא הבריטי.

סיכום

אחד המאפיינים העיקריים של מלחמת העצמאות (1947-1949) היה הצורך להקים את צה"ל בבחינת "יש-מעין" תוך כדי המלחמה ובמקביל להקמת המדינה ומוסדותיה. אתגר זה היה הכרח המציאות בשל המתקפה הערבית הכוללת על המדינה בערש ינקותה. כבר בן גוריון, בעת שהחל עוסק בנושאי הביטחון ב-1947, עמד על כך שארגון ה"הגנה" אינו מענה הולם לצורך הקיומי של המדינה הצעירה – בעת הקמתה להתמודד אל מול צבאות ערב סדירים שיפלוש אליה ואשר הוקמו בתמיכה וסיוע צמוד של צבאות גדולים כמו הצבא הבריטי (מצרים, ירדן, עיראק) והצבא הצרפתי (סוריה ולבנון). כאן באו לידי ביטוי בעיקר (אך לא רק) החיילים והקצינים הארץ ישראלים שהתנדבו לצבא הבריטי בעת מלחמת העולם השנייה, רכשו בו ידע וניסיון וחזרו לארץ ערב מלחמת העצמאות. תרומתם הייתה מכרעת בעיקר בבניין צה"ל תוך כדי מלחמת העצמאות, בתחומי ההדרכה והאימונים, הארגון, עבודת המטה ונוהלי הקרב. נושאים אלו היו חשובים ביותר וחסרים היו מאד בניסיון והידע של אנשי ארגוני המחותרות אשר במהלך קיומם התמחו בעיקר בפעילות חשאית, ברמת הפרט ואמצעים וכלי נשק מוגבלים ביותר.

מח"ל וגח"ל - ותרומתם להקמת מדינת ישראל

מיקי כהן

דברי ד. בן גוריון ביום "קִיבוץ גלויות"

להלן ציטוט קטעים מדבריו של דוד בן גוריון על מתגייסי חו"ל במלחמת העצמאות ביום "קִיבוץ גלויות" בצה"ל בחודש ינואר 1949:

....אני רוצה לעמוד הפעם על השתתפות התפוצות במלחמת השחרור של ישראל [...] אף פעם לא נתגלה הקשר העמוק של עם ישראל לארצו כאשר נתגלה בשנת פלאים זו. ואתם אנשי גיוס חוץ לארץ בצבא הגנה לישראל, הגלוי החי, המובהק ביותר של קשר עמוק ומופלא זה. למעלה מחמישים ארצות בכל חמשת חלקי תבל- אירופה, אסיה, אמריקה, אפריקה ואוסטרליה, מכל העדות והשבטים של עם- ישראל המפוזר, מכל השכבות והמעמדות- הגיעו מתנדבים לצבא הגנה לישראל [...] צעירים שלא טעמו אף פעם טעם מלחמה, ולוחמים ותיקים בכל סוגי הנשק שהתנסו במלחמת העולם השנייה נגד האויב הנאצי [...] כמה מהשירותים המשוכללים שלנו כמעט שהיו נמנעים, אלמלא בעלי המקצוע המומחים שהגיעו אלינו [...] קשה להפריז בערכם של מתנדבי חו"ל בבנין כוח האוויר הצעיר ובמבצעי הרבים והמכריעים [...] חלקם של מתנדבי חו"ל אינו קטן גם בשאר השירותים בחיל הרגלים, בחיל התותחנים והמרגמות הכבדות, בחיל הים, בחיל ההנדסה והתחבורה, בשירות הרפואי ובשאר השירותים הצבאיים שלנו ולא מעט גם בתעשיית הנשק והציוד.

1. מספרם של מתגייסי חו"ל ונתונים "דמוגרפיים" אחרים

להלן נתונים כלל המתגייסים לצה"ל במלחמת העצמאות [+ טבלת מתגייסי חו"ל]:

לחודש	מצטבר	מתגייסי חו"ל	
פברואר 1948	11,000	130	
מרץ	5,000	1,030	
אפריל	8,000	1,530	
מאי	21,000	3,030	
יוני	14,000	4,530	
יולי	15,000	9,530	
אוגוסט	12,000	12,530	
ספטמבר	9,000	15,530	
אוקטובר	6,000	18,530	
נובמבר	3,000	21,030	
דצמבר	2,000	23,530	
ינואר 1949	2,000	25,530	
פברואר	2,000	30,030	
מרץ	1,000	-	-
	111,000	-	-

בשיא גיוס כוח האדם, שירתו בצה"ל כ- 111,000 חיילות וחיילים. מתוכם היו כ- 30,000 מתגייסי חו"ל [27%]. כ- 4,000 מהם היו חיילי מח"ל וכ- 26,000 מהם היו חיילי גח"ל. שיעור מספרם של המפקדים [מדרגת סמל ואילך] היה כ- 11% ושיעור מספרן של הנשים כ- 8%. זרם המתגייסים מחו"ל החל לאחר פקיעת המנדט הבריטי [ב- 14 במאי 1948] וגבר בחודשים יולי – דצמבר 1948. בחודשים ינואר – מרץ 1949 הגיעו אחרוני "המגורשים" מקפריסין וחיילי "הבריגדה הצ'כית".

להלן הנתונים על שירותם של יהודים במלחמת העולם השנייה:

במלחמת העולם השנייה, שירתו 550,000 יהודים בצבא ארה"ב, כ- 500,000 בצבא בריה"מ, כ- 200,000 בצבאות השונים של ארצות מזרח אירופה, בצבא הבריטי שירתו כ- 90,000 יהודים ובתנועות ההתנגדות ובשורות הפרטיזנים שירתו כ- 42,000 יהודים.

מיונם של מתגייסי חוץ לארץ

סיווגם של מתגייסי חו"ל לקבוצות בעלי מאפיינים ייחודיים יכול לסייע בהערכת תרומתם הסגולית לצה"ל. בסקירה הבאה בכוונתי למיין את הקבוצות לפי רמת הכשרתם וניסיונם הצבאי של מתגייסי חו"ל בחלוקה להשתייכותם למסגרות השונות. סקירה זו אמורה להראות כי התובנה הציבורית על מספרם הגדול של מתגייסי חו"ל "שנשלחו היישר מסיפון האנייה לשדה הקרב" ושמלחמת העצמאות הייתה עבורם "טבילת אש" ראשונה, אינה עומדת במבחן העובדות.

מתגייסי חו"ל ששירתו בצבאות סדירים [במלחמת העולם השנייה]

יהודים שלחמו בצבאות בעלות הברית, ארה"ב, קנדה, אנגליה, דרום אפריקה, הודו אוסטרליה וניו זילנד. רבים מהם היו בעלי הכשרה וניסיון בהפעלת מערכות נשק מתקדמות [שלא עמדו לרשות ארגון "ההגנה" עד לפרוץ המלחמה]. היו ביניהם בעלי דרגות פיקוד שונות בכללן, קצינים בדרג בינוני וגבוה וכאלה שהשתייכו לחילות השדה [חיל רגלים, שריון, תותחנות, קשר, רפואה וכד.]. מתגייסי קבוצה זו השתייכו למסגרת המח"ל.

יהודים שלחמו בצבא "האדום". רובם אזרחי ברה"מ אך גם פולנים שגורשו או ברחו "מזרחה" בזמן הכיבוש הגרמני. היו ביניהם מפקדים וקצינים בדרגות שונות וכן חיילים בעלי הכשרה וניסיון בתחומים כגון, שריון, תותחנות והנדסה והיו גם 13 טייסים ונוטים.

יהודים ששירתו בצבא "צרפת החופשית". לחמו בצפון אפריקה, במדבר המערבי והשתתפו בשחרור צרפת מהכיבוש הנאצי. היו ביניהם בעלי הכשרה צבאית וניסיון פיקודי כמפקדי מחלקות ופלוגות.

תנועות ההתנגדות וקבוצות הפרטיזנים

בארצות אירופה קמו ופעלו תנועות התנגדות לכיבוש הנאצי. המאבק בגטאות, המאבק ביערות של קבוצות פרטיזנים, תנועות מחתרת וכד'. עשרות אלפי יהודים פעלו במסגרות אלה. לא רבים זכו להישאר בחיים. אולם, רבים מאלה שנותרו בחיים מצאו את דרכם לארץ ישראל, בעזרת ארגון "הבריחה" בעליה ב'.

ובדרכים שונות ומשונות. אלה גם אלה היו בעלי הכשרה וניסיון צבאי בלוחמה זעירה, לחימת לילה, מיקוש וחבלה.

"שארית הפליטה" וגיוס "מגורשי" קפריסין

בשנים 1946 – 1947 הקים ארגון "ההגנה" מחנות אימונים ברחבי אירופה המזרחית. ייעודה המקורי של התארגנות זו הייתה להדריך את 'שארית הפליטה' להגנה עצמית והכנת סגל מדריכים שימשיך פעילות זו בקרב בני הנוער. מחנות אלה הוקמו ברומניה, הונגריה ופולין. מפקדי המחנות והמדריכים הראשיים היו שליחי ארגון "ההגנה" והפלמ"ח. אלפים מיהודי "שארית הפליטה" עברו במחנות אלה וקיבלו הדרכה בשדאות, טופוגרפיה, אימוני כושר גופני ובחלק מהמחנות אף זכו לאימוני נשק. הידוע מביניהם הוא מחנה בולקוב בפולין.

מתוך 30,000 המעפילים שרוכזו במחנות בקפריסין, כ- 10,000 היו בגיל גיוס. שליחים של ארגון "ההגנה" והפלמ"ח ["שורות המגינים"] נשלחו למחנות כדי לארגן אמונים צבאיים [לעתים גם בשימוש בנשק אישי]. רובם של הצעירות והצעירים בגיל הגיוס השלימו את מחזור האימונים הבסיסי.

מחנות האימונים בדרום צרפת

ככל שהלכה והתבהרה ההכרה ש"היישוב" עומד בפני מערכה צבאית שתקבע את גורל רעיון הקמתה של מדינה יהודית, השתנו סדרי העדיפויות של מפקדת "ההגנה" באירופה. בסיס העלייה מס' 1 במרסיי הפך להיות מרכז לקליטת מתגייסי חו"ל שיגיעו מעשרות ארצות, לקלוט אותם, לאמן אותם ולהכניסם לקראת שילוחם לא"י. תוך זמן קצר הוסבו מספר טירות עתיקות, בדרום צרפת למחנות קליטה של מתגייסי חו"ל שהגיעו מאירופה המזרחית, מאיטליה, צרפת, בלגיה, ארצות סקנדינביה וגם מעבר לים [יבשת אמריקה, דרא"פ, אנגליה, ארצות המאגרב והמזרח הרחוק]. למעלה מ- 10,000 מתגייסי חו"ל עברו אימונים והכנה לקראת העברתם באניות ובמטוסים לארץ ישראל.

יהודי ארצות צפון אפריקה

בארצות המאגרב פעלו ארגון "ההגנה" והמוסד לעליה מאז סיום מלחמת העולם השנייה. המטרה העיקרית הייתה לאמן צעירים בערים העיקריות של צפון אפריקה להתארגן להגנה עצמית בפני פרעות שפרצו מפעם לפעם. מגרעין זה של צעירים, התפתחה תנועה ציונית פעילה. לימים נשלחו מספר קבוצות לדרום צרפת לקורס מפקדי כיתות. בין ראשוני מתגייסי חו"ל שהגיעו למחנות ליד מרסיי היו צעירים רבים מארצות המאגרב – מרוקו, אלג'יריה ותוניסיה.

קבוצות ייחודיות

יהודים שהשתייכו למסגרת הגיוס של האצ"ל ["אלטלנה"]

היהודים שגויסו במסגרת "הבריגדה הצ'כית".

קורס הצניחה בצ'כוסלובקיה בו השתתפו לצד ארצישראלים כ- 50 מתנדבים מהונגריה. וצ'כיה.

תרומתם של מתגיסי חו"ל היהודים בהיבט הכמותי

הסד"כ של צה"ל במלחמת העצמאות הגיע בשיאו לכ- 111,000 חיילים. באותה תקופה הסתכם מספר מתגיסי חו"ל [מח"ל + גח"ל] לכ- 30,000 או כ- 27% מהסד"כ. לא ידוע מספרם המדויק של מתגיסי חו"ל שהיו בעלי הכשרה וניסיון צבאי מוקדם [ברמות השונות]. לא ידוע לי על ניסיון להתחקות על נתונים אלה. אומדן של 50% - 60% מכלל מתגיסי חו"ל, לא יהיה רחוק מלשקף את המציאות. עם זאת גם מתגיסי חו"ל היהודים שהצטרפו למערכה ללא הכשרה וניסיון מוקדם ומלחמת העצמאות הייתה עבורם "טבילת האש" הראשונה, תרומתם הייתה חיונית מאחר שהם מילאו את השורות המתדלדלות ביחידות שסבלו ממספר רב של נפגעים בשלב הראשון של המלחמה, שלב הבלימה. רובם של אלה השתלב בדרג המסתער. תופעה זו זכתה לביקורת על שילובה של "שארית הפליטה" היישר "מהאוונייה לשדה המערכה". ראוי לציין שביקורת זו אינה מבוססת על נתונים עובדתיים ובכל מקרה, לא בממדים משמעותיים.

בתוך החיילות והיחידות

היו מספר חיילות / יחידות שתרומתם ורישומם של מתגיסי חו"ל היהודים בהן היו מכריעים ולעיתים השפיע במישרין על עיתוי ביצוען של תוכניות המלחמה היוזמות של המטה הכללי. הראשון שבהם היה חיל האוויר שבשלביו הראשונים נשען כמעט לחלוטין על מתגיסי חו"ל ובהמשך היו הם שהעניקו לחיל את כושרו המבצעי ואת העליונות המוחלטת באוויר. לא ארחיב בנושא הואיל ואחד הדוברים היום ירחיב בנושא חיל האוויר. חיל נוסף שזכה לתרומה מקצועית נכבדה מקרב מתגיסי חו"ל, היה "השירות הרפואי" [גם בנושא זה לא ארחיב הואיל ונושא זה ידון היום בנפרד. עם זאת רק נציין שכ- 25% מהרופאים הצבאיים היו מתגיסי חו"ל שהביאו עמם מאגר וניסיון רב בתחום הרפואי - הצבאי. משהוקם "שירות המשוריינים", בחודש מרץ 1948, היה יצחק שדה צריך ליצור גרעין מקצועי "יש מאין". גיוס חו"ל הביא עימו קצינים ואנשי מקצוע בתחומים שונים: החל ממתקון כלי הנשק ע"ג כלי הרכב [זחל"מים וג'יפים] ועד בניית יחידות ושיתוף הפעולה בין חי"ר לשריון. מספר גדודים ויחידות הוקמו בעיקר מלוחמים ממתגיסי חו"ל. גדוד 72 היה ברובו הגדול "אנגלוסקסי", גדוד 79 הממוכן, היה ברובו הגדול מורכב ממתגיסי חו"ל אנגלוסקסים וצרפתים. גדוד 75 היה גדוד "דוברי הצרפתית", מתגיסי חו"ל מצרפת, צפון אפריקה ובלגיה. גדוד הטנקים 82 אויש בעיקרו ממתגיסי חו"ל [אנשי מח"ל וגח"ל]. בחטיבה 9 ["עודד"] הוקם גדוד [מוקטן] של "דוברי ספרדית" שכלל את מתגיסי חו"ל מארצות דרום אמריקה ספרד ובולגריה. יישום הרעיון [בצה"ל] להקים יחידות על בסיס שפה / מוצא לא עלה יפה. קשיים שונים ומשונים גרמו להפסיק ביוזמה זו. שניים מהגדודים פורקו. לא הייתה יחידה שבה לא שירתו מתגיסי חו"ל. בשלב היוזמה ההתקפית של מלחמת העצמאות, היה חלקם של מתגיסי חו"ל ב- 12 החטיבות כפול משיעור חלקם בכלל צה"ל.

יועצים, קציני מטה ומפקדים בכירים

קומץ של קצינים בכירים ויועצים מקצועיים תרם תרומה אישית ייחודית וחשובה במלחמת העצמאות. חלקם לא חווילו לצה"ל. היו מביניהם שבאו לזמן קצוב וחזרו לביתם. אין ספק שגם הם ראויים להיכלל ברשימת מתגייסי חו"ל שסייעה לישראל בשעתה הקשה.

הרשימה אינה שלימה ומיועדת לתת תמונה מייצגת בלבד:

- **מונטי גרין**, לוטננט קולונל בצבא הבריטי. הוא סייע לארגון המטה הכללי. גיבש נהלי מטה ותקני יחידות. הקים את מת"מ [המחלקה לתפקידי מטה].
- **ססיל מרגו**, מפקד כנף [דרום אפריקאי] בחיל האוויר הבריטי. דוד בן גוריון הציע לו ליטול את הפיקוד על חיל האוויר. הוא דחה את ההצעה אולם קיבל על עצמו לגבש את תוכנית ארגונו מחדש של החייל וליווה את יישומה של התוכנית.
- **בן דונקלמן**, מייג'ור בצבא קנדה. יזם והקים את גדוד המרגמות הכבדות הראשון. שימש משקיף ויועץ בחטיבת "הראל". קיבל את הפיקוד על חטיבה 7 משלמה שמיר
- **דר' ליונל מלצר**, קולונל בצבא דרום אפריקה. שימש בתפקיד קצין המבצעים של 'השירות הרפואי' [לימים חיל הרפואה].
- **פול שולמן**, היה קצין בחיל הים של ארה"ב. כשנתיים לפני מלחמת העצמאות השתתף בפעילות "המוסד לעלייה". היה פעיל ברכישה וההעברה של 2 ספינות "הפאנים" [קיבוץ גלויות ו'עצמאות']. בחודש מאי 1948 מונה לראש מטה חיל הים.
- **דוד מרכוס [מיקי סטון]**, היה קולונל בצבא ארה"ב. הוזמן על ידי דוד בן גוריון לשמש יועץ לשר הביטחון בנושאים שונים. פיקד על החטיבות שפעלו באזור לטרון ובדרך לירושלים. נהרג בשגגה ב- 11 ביוני 1984.
- **מרכוס זיו**, קולונל בחיל התובלה והאספקה של הצבא הבריטי. הוזמן על ידי דוד בן גוריון לייעץ למשרד הביטחון ולמטכ"ל בעניינים לוגיסטיים [בנו של לורד ישראל זיו].
- **אל שווימר**, מהנדס טייס. עסק ברכש מטוסים לחיל האוויר. ראש ענף הנדסה בחיל האוויר ולימים הקים את "בדק מטוסים" שהיה לתעשייה האווירית לישראל.

סיכום

30,000 מתגייסי חו"ל, חיילי הגח"ל והמח"ל היוו תוספת חשובה וחיונית לסדר הכוחות של צה"ל בתקופה הקריטית של מלחמת העצמאות. תוספת זו תרמה משמעותית ליכולת של צה"ל לעבור מקרבות הבלימה ליוזמה התקפית בכל החזיתות. השירות הבולאי הנפיק בשנת 1997 סדרה בת שני בולים להנצחת מתגייסי

חו"ל. בול אחד להנצחת הגח"ל [גיוס חוץ לארץ] ובול שני להנצחת המח"ל [מתנדבי חוץ לארץ]. על שובל הבולים היה הכיתוב מדבריו של יצחק רבין: "הם באו אלינו כאשר היינו זקוקים להם ביותר". דבריו של דוד בן גוריון [ביום "קיבוץ גלויות" בחודש ינואר 1949] שעמד באותם ימים גורליים על "גשר הפיקוד", ידע גם להעריך מה היה מצבה של המדינה הצעירה לולא הסתייעה באלפי מתגייסי חו"ל שהשתלבו בכל היחידות, החילות והשירותים של צבא הגנה לישראל.

תרומת הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה להקמתו של חיל האוויר

סא"ל (מיל) זאב לכיש

ההרצאה מוקדשת לאדי קפלנסקי ז"ל: ציוני יליד קנדה, ששירת בחיל האוויר המלכותי הקנדי במלחמת העולם השנייה, אחריה התנדב לסייע בהעפלת יהודי אירופה ניצולי השואה במסגרת "עליה ב" ואח"כ שירת מספר שנים כטייס בחיל האוויר הישראלי. אדי התנדב לפני מספר שנים לכתוב במסגרת ענף היסטוריה של חיל האוויר מחקר ייחודי בו הרכיב במסירות ובדקדקנות את רשימת כל צוותות האוויר ששרתו בחיל האוויר הישראלי בעת מלחמת העצמאות, תוך בניית חיתוכים חשובים על ארצות המוצא, ההכשרה ועוד. אדי נפטר לפני מספר שנים, והרצאה זו מוקדשת לזכרו.

כמנהל מוזיאון הפלמ"ח אני עוסק רבות בתרומתם של טייסי מחלקת הטייס של הפלמ"ח למלחמת העצמאות והקמת חיל האוויר. מדובר בקבוצה קטנה של כשלושים איש חובבי תעופה, אמיצי לב, שנהו אחרי תפיסתו של יצחק שדה שרצה לראות בכל פלמ"חניק מתכונותיו של הברווז: גם הולך, גם שוחה וגם עף. תרומתם של טייסים אלו, יחד עם שאר הטייסים הארץ-ישראליים שהוכשרו במסגרת ה"הגנה", להטיס מטוסים קלים הייתה מרכזית וחיונית לקראת, ובשלבם הראשונים של מלחמת העצמאות. כשהמערכה ניטשה מול ערביי ארץ-ישראל היו אלו המטוסים הקלים שהבטיחו את הקשר עם ירושלים והיישובים המנותקים בגליל המערבי, בנגב ובגוש עציון.

אולם החשש ממלחמה כוללת, מול הצבאות הסדירים של מדינות ערב, חשש שהתממש מיד עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, חייב בניית יכולות אחרות לגמרי. למשימות של מלחמה כוללת, בה מוטל על חיל האוויר מגוון משימות רחב תוך שימוש בסוגי מטוסים מתקדמים, לא די באהבת הטיסה ובאהבת הארץ. חיל אויר כזה דורש מקצוענות וניסיון בתחומים רבים מהטסת מטוסי קרב, מפציצים ומטוסי תובלה רב-מנועיים, דרך נווטות ארוכת-טווח, אחזקת מטוסים וחיימוש ועד מטאורולוגיה ומכ"מ. ניסיון כזה יכלו להציע רק כאלו שעברו הכשרה מסודרת בחילות האוויר של בעלות הברית במהלך מלחמת העולם השנייה.

ואכן, אם ארצה לקפוץ מיד לסיכום ומסקנות הרצאתי, אומר, כי אולי בניגוד למסגרות צבאיות אחרות בצבא ההגנה לישראל המוקם, בחיל האוויר הייתה כמעט מתחילתו הגמוניה גמורה של בוגרי מלחמת העולם השנייה.

ולמעשה, החל מיולי 1948, כחודשיים לאחר פלישת צבאות ערב, ועד אפריל 1966, כמעט במשך עשרים שנה פיקדו על חיל האוויר אך ורק כאלו ששרתו בצבא הבריטי במהלך מלחמת העולם השנייה. דבר שאין לו מקבילה בצה"ל – לא בראשות הצבא, ולא בים וביבשה.

אגב, לא כל אלו שפיקדו על החיל באותם שנים, היו בוגרי חיל האוויר המלכותי – ועל כך עוד בהמשך. את אותם אלה ששרתו בחיל האוויר הישראלי בשנותיו הראשונות, והביאו עימם את ניסיונם מחילות אויר אחרים מתקופת מלחמת העולם השנייה, ניתן לחלק לכמה קבוצות אופייניות: –
הקבוצה הראשונה והמוכרת מכולם היא אותם ארץ-ישראליים שנענו לקריאה להתנדב לחיל האוויר המלכותי הבריטי עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

מלכתחילה הבינה ההנהגה הציונית את החשיבות והסמליות הרבה בהעמדת טייסים עבריים לרשות הבריטיים. שרת כתב: "ההנחה היא שאלף טייסים שקולים כרבבת רגלים". גולומב השתעשע ברעיון של העמדת "טייסת יהודית מיוחדת" לרשות הבריטים, אך הבריטים התעקשו לגייס באותה עת כצוות אוויר רק אזרחים בריטיים. ראש מטה חיל האוויר הבריטי, סר צ'רלס סינקלר, בפניו הובאו ההצעות השונות היה החלטי: – "איני רואה משום משיכה רבה בהצעה שאנחנו נשליך ליהודים עצם בדמות טייסת בחיל האוויר המלכותי כשוחד הנועד להשתיקם".

ההנהגה הציונית לא מיהרה להרים ידיים. הוכנו רשימות של כל בעלי רישיונות הטיסה בארץ, ואף נבנו קורסים מיוחדים בארה"ב שהכשירו טייסים למצב שאם וכאשר יתגברו על ההתנגדות הבריטית. אפילו התנועה הרוויזיוניסטית התגייסה למשימה: הוקם בי"ס לטיסה בארה"ב ע"ש ז'בוטינסקי שמטרתו: הכשרת "חמש מאות טייסים יהודיים [ש] יהיו גרעין מספיק להקמת יחידה לעזרת אנגליה במלחמתה למען הדמוקרטיה...".

אך במקביל נפתחו שאר התפקידים בחיל האוויר המלכותי בפני ארץ-ישראליים והם מיהרו להתנדב. כמעט 3000 ארץ-ישראליים שרתו במגוון רחב מאד של תפקידים בחיל האוויר המלכותי: באחזקת מטוסים, בתחומי הנדסה אווירונאוטית למיניה, בחימוש אווירי, במודיעין ופענוח תצלומי אויר, במטאורולוגיה, קשר אווירי ומכ"מ, חלקם אף הגיעו לדרגות בכירות ולתפקידים משמעותיים בתחומי ההנדסה והאחזקה. לא ניתן לספר את קורות חיל האוויר הישראלי בשנותיו הראשונות מבלי להבליט את תרומתם האדירה של אנשים כמו אלכס ז'ילוני, יהושע גילוף, יהודה רבין, יהודה הלביץ, זאב סגל, יצחק מינס ורבים רבים אחרים, כולם בוגרי חיל האוויר המלכותי בדרגות בכירות.

לעומתם, עזר ויצמן, ששאף בכל מאודו להיות טייס, נאלץ להסתפק בשנת הגיוס הראשונה שלו לחיל האוויר הבריטי בתא נהג במצרים, ולשמש, כפי שהוא כינה זאת לימים "טייס של משאית".

אסור לשכוח את חלקן של הנשים – כ- 800 ארץ ישראליות התנדבו לשרת בחיל העזר לתעופה. הן פעלו כנהגות, פקידות, עובדות חדר בקרה, פיקוח טיסה ועוד, כישורים שחלקן העמידו מאוחר יותר לרשות חיל האוויר הישראלי הנולד.

נכונות בריטית לקבל יהודים ארץ-ישראליים כצוותות אויר התקבלה רק בשלהי 1941. ובספטמבר 1942 התארגנה קבוצה ראשונה ליציאה לקורס טייס.

הייחודיות שבקורס הטייס, כמו הצורך בשליטה מוחלטת בשפה האנגלית, סימנו למעשה מלכתחילה את האוכלוסייה הרלוונטית- היו אלו בדר"כ בנים למשפחות שהיום היינו מכנים אותם: מעמד סוציו-אקונומי גבוה. כך מפקדי חיל האוויר לימים: אהרון רמז, דן טולקובסקי, עזר ויצמן ועוד.

בסה"כ סיימו את קורסי הטייס במסגרת חיל האוויר המלכותי מעט מאד ארץ-ישראליים (כ- 25 טייסים ונווטים). מרביתם לא זכו לניסיון מבצעי משמעותי. איש מהם לא הגיע לדרגות בכירות בחיל. אדרבא, היו כאלו (כמו רמז ואפילו ויצמן) שהכשרתם הצבאית לא כללה כלל הסמכה מלאה לקצונה.

מרבית הארץ ישראליים ששרתו בחיל האוויר המלכותי במלחמת העולם השנייה מיהרו לשוב ולהתנדב, שנים מועטות לאחר שחרורם, והעמידו את כישוריהם לטובת בניית הכוח האווירי העברי, ולהטמיע, מעל לכל, את החשיבות המרכזית של כוח אווירי במלחמה.

כאן המקום להזכיר את הרבים ששרתו בחיל האוויר המלכותי ולא זכו לראות בהקמתו של חיל אוויר ישראלי לתפארת, כך לדוגמא לוי הארשר, יהודי ארץ-ישראלי שהיה מראשוני המתגייסים לקורס טייס עוד בבריטניה. הוא הוסמך כטייס בשנת 1943 ונשלח לחזית בדרום מזרח אסיה. הוא טיפס בסולם הדרגות עד לדרגת מפקד טייסת בפועל, ובתפקיד זה מצא את מותו במאי 1945 בשמי מלאיה.

יזכר גם מייקל – מיכאל ויצמן, בנו של חיים ויצמן, ובן-דודו של עזר ויצמן שמצא את מותו כטייס בחיל האוויר המלכותי בפברואר 1942.

לקבוצה זו מן הראוי לצרף את אותם ארץ-ישראליים שלא המתינו לאישור הבריטי לגייסם כטייסים והצטרפו עוד קודם לחיל האוויר האמריקאי. הבולט שבהם היה היימן שכטמן (שמיר), שעבר את קורס הטייס במסגרת "ההגנה" בארה"ב יחד עם חברו הטוב רמז, אך "ניצל" את אזרחותו האמריקאית, והקדים להתנדב לחיל האוויר האמריקאי. עם תום המלחמה שב והתאחד עם רמז ויחד היו שותפים לתוכניות לבניית חיל האוויר הישראלי ולפיקוד עליו.

קבוצה שנייה שהביאה לחיל האוויר הישראלי מניסיונה בחילות אוויר בעת מלחמת העולם השנייה הייתה קבוצה של יהודים שעלו לארץ עוד לפני מלחמת העצמאות, או בחודשים הראשונים שלה מתוך נימוקים ציוניים ומתוך כוונה להשתקע כאן. אלו מיהרו בפרוץ מלחמת העצמאות להעמיד את כישוריהם וניסיונם לטובת חיל האוויר הצעיר. כך אדי קפלנסקי שהוזכר לעיל מחיל האוויר הקנדי, אדי כהן בוגר חיל האוויר הדרום אפריקאי שנהרג בתקיפה הראשונה של מטוסי המסרשמידט על הכוח המצרי בגשר אשדוד בסוף מאי 1948, בוריס סניור מדרום- אפריקה שבמהרה תפס תפקידים משמעותיים מאד בחיל האוויר הישראלי כמפקד טייסת ומפקד שדה דב. מיישה (מיכאל) קנר – קרן שרכש את ניסיונו כטייס בחיל האוויר הרוסי שהיה בין השאר גם הוא מפקד טייסת ובסיס טיסה ועוד.

הקבוצה השלישית שהביאה לחיל האוויר הישראלי את ניסיונה העשיר ממלחמת העולם השנייה היו המתנדבים. אלו שכונו "מח"ל".

המאבק היהודי בארץ ישראל שנחשב כצודק מאין כמוהו משך אליו גם מתנדבים רבים מכל התחומים, אך גם לא מעט הרפתקנים, שהיום לא היינו מהססים לקרוא להם "שכירי חרב". מרביתם הגיעו לארץ לתקופת המלחמה, אם כי היו ביניהם ש"התאהבו" בארץ ובחרו בה להמשך חייהם.

תרומתם לחיל האוויר הייתה משמעותית ביותר. גם כמותית וגם איכותית.

בגלל ההגדרה הלא-ברורה של הסטאטוס, מספרם של אנשי המח"ל בחיל האוויר אינו ברור במדויק. כדי לתת סדר-גודל אצטט ממחקרו הפרטני של אדי קפלנסקי המונה 606 אנשי צוות אויר ששרתו בסך הכול במלחמת העצמאות, מתוכם כ- 70 אחוזו היו זרים - לא ארץ-ישראליים. אנשי צוות האוויר הוכשרו במסגרת חילות האוויר של הרבה מאד מדינות: ארצות הברית, דרום-אפריקה, קנדה, בריטניה, שבדיה, הולנד, צרפת, ברית המועצות, פולין, צ'כיה, רומניה, בלגיה אוסטרליה ואפילו אייבי נתן שרכש ניסיונו כטייס בחיל האוויר ההודי.

רובם היו יהודים, אך היו ביניהם אף לא מעט (92 איש - כמעט 20 אחוז) "גויים". למספר זה של אנשי מח"ל מתחום צוות האוויר יש להוסיף כמה מאות במקצועות שונים ומגוונים בחיל האוויר, כך שמדובר בכ- 700 אנשי מח"ל לערך.

לגבי מספרם - מן ההגינות ההיסטורית לציין, כי אכן, הייתה זו שעה של "אחדות גורל" והזדהות שהביאה את אותם אנשי מח"ל להצטרף לחיל האוויר הישראלי, אבל בחינה מעמיקה יותר תגלה כי בקהילות רבות רק חלק זעיר מהפוטנציאל האפשרי התנדב, וכן כי היו הבדלים מהותיים בין הקהילות היהודיות בעולם במידת התנדבותם לטובת המאמץ המלחמתי היהודי. כך לדוגמא הגיעו מארצות הברית כ- 180 אנשי צוות אויר, מהם פחות מ- 140 יהודים, לעומת קהילה קטנה הרבה יותר, כמו קהילת יהודי דרום אפריקה ממנה התנדבו למעלה מ- 70 אנשי צוות אויר יהודים. מבריטניה הגיעו כ- 45 אנשי צוות אויר יהודים בלבד. מבחינה איכותית קשה להפריז בתרומתם: ניסיונם לא יסולא בפז. כך כדוגמא: את הגיחה המבצעית הראשונה של מטוסי המסרשמידט מול המצרים הוביל מתנדב מארה"ב לו לאנרד. בהמשך רוב רובה של טייסת הקרב הראשונה והיחידה של חיל האוויר הורכבה על טהרת אנשי מח"ל אליהם צורפו שני ישראלים בלבד.

אך עיקר תרומתם הייתה בתחום הכפול בו היה להם "בלעדיות": הראשון הוא הטסת המפציצים - כמו לדוגמא בהפצצה הדרמטית של קהיר ביולי 1948 בגיחה שראשיתה בצ'כיה וסיומה בעקרון. התחום השני, שלדידי היה התרומה המבצעית החשובה ביותר של חיל האוויר הישראלי במלחמת העצמאות היה בתחום התובלה הכבדה. אנשי המח"ל הובילו את שתי הרכבות האוויריות שהיו קריטיות מאין כמותן: "מבצע בלק" - הרכבת האווירית מצ'כיה לארץ. הקשר הכמעט יחיד לחו"ל שדרכו הגיעו, בין השאר מטוסי הקרב הראשונים ותחמושת, ו"מבצע אבק" הרכבת האווירית שהחזיקה במשך זמן רב את הקשר לנגב הנצור.

הרכבות האוויריות נוהלו על-ידי מה שנקרא בחיל האוויר: להק תובלה אווירית, או בקיצור לת"א - המפקד היה מוניה מרדור, איש הגנה ותיק שאף עבר בעברו קורס טייס, אך נחשב כאיש רכש וארגון מעולה. אך כל המטה הגדול שלו, ועשרות צוותי האוויר היו מרכיבם ככולם בוגרי מלחמת העולם השנייה. רק שנים מתוך טייסי המשנה רכשו ניסיונם שלא במהלך מלחמת העולם השנייה.

מעבר לטיסות המבצעיות הובילו בעלי הניסיון המבצעי ממלחמת העולם השנייה את מערך ההזרקה בחיל האוויר, בנו את מערך המצפים וחדרי הבקרה, מערך הנ"מ ועוד.

חשיבותם של יוצאי מלחמת העולם השנייה לחיל האוויר בראשיתו הייתה כה גדולה, עד שחיל האוויר כולו, נוהל במשך רוב מלחמת העצמאות, ולאחריה בשפה האנגלית, לעיתים במקביל לשפה העברית, ובתחומים מסוימים אף כשפה היחידה. רק בפברואר 1950 הוכרז על מבצע "שעבור" - בו הועברה, בפקודה, כל התקשורת בחיל לשפה העברית.

ולצערי, אי אפשר בלי חשבון הדמים:-

בסה"כ נספו במהלך מלחמת העצמאות 33 אנשי צוות אויר. מתוכם 22 בוגרי מלחמת העולם השנייה. בין ה- 33 הנספים יש 8 אמריקאים, 6 קנדים, 3 בריטיים ושני דרום-אפריקאים. 6 מתוך ה- 33 היו לא יהודים.

מעבר לתרומה האופרטיבית של יוצאי חילות האוויר של מלחמת העולם השנייה ללוחמה האווירית הישראלית במהלך מלחמת העצמאות, לדידי תרומתם האסטרטגית הייתה דווקא במאבק על מעמדו ותפקידו של חיל האוויר בצבא מודרני.

בעת שניכנס דוד בן-גוריון לעובי הקורה הביטחונית ערב מלחמת העצמאות, הוא הבין בחושיו הבריאים, ולאור לקחיו האישיים מהקרב על בריטניה במלחמת העולם השנייה, אותו חווה אישית, כי לכוח אווירי יש חשיבות אסטרטגית בכל הכרעה צבאית. הוא ביקש, וקיבל מכמה בוגרי מלחמת העולם השנייה תוכניות לבניית חיל האוויר של המדינה היהודית העומדת לקום. אחת התוכניות המרכזיות הוגשה ע"י צמד החברים רמז ושמיר. התוכנית הייתה מפורטת ומדוקדקת, אך הפחידה בהיבטים התקציביים שלה, שחרגו מכל דבר שהיה מקובל עד אז בתחום ההשקעה בביטחון.

בנובמבר 1947, מוסד הכוח האווירי של היישוב היהודי. שמו: "שירות אוויר" – במקביל לשירותים האחרים שהיו קיימים אז ב"הגנה": שירות רפואי, שירות קשר ושירות הידיעות.

השאלה הייתה מי ראוי לעמוד בראשו של הכוח האווירי?

דין, כראש אג"מ הקפיד לציין בעת ההקמה כי בראש הכוח "יש למנות מפקד חיל (לאו בהכרח מקצועי)...". בן-גוריון, לעומתו, חש כי יש צורך באיש מקצוע לתפקיד, אך חיפש מועמד בעל שיעור קומה מחו"ל. הצעירים הנלהבים קצת הפחידו את הצמרת הביטחונית. לבסוף אומצה המלצת דין ומונה יהושע אשל (אייזיק), שלמרות שלא היה איש צוות אוויר, עסק תקופה ארוכה בהיבטים שונים של התעופה העברית, והיה מעורה מאד בנושא. תחתיו מונה מטה על טהרת בוגרי חיל האוויר המלכותי הבריטי:- אלכס ז'ילוני כראש המטה וכממלא מקום, רמז כקצין תכנון, ואיתם שמיר, קופרמן, גילון, הלבין ואחרים.

מטה זה פעל בהרכב דומה עד חודש אפריל 1948. עם עזיבתו הצפויה של אשל, עלתה השאלה מי הראוי להחליפו. בן-גוריון העדיף למנות לתפקיד את ישראל עמיר (זבלדובסקי) איש הגנה ותיק ומנוסה, אך ללא כל רקע אווירי. אך המינוי נתקל בהתנגדות חריפה בקרב ראשי חיל האוויר. בעצם ימי המאבק והמתח של אותם ימים, הקדיש בן-גוריון ישיבות לא מעטות לדון בסוגיה.

הויכוח אינו רק פרסונאלי. הוא נוגע בסוגיות הבסיסיות ביותר של מעמד חיל האוויר ועצמאותו.

להזכיר, כי דיון על מעמדו של הכוח האווירי העסיק באותם ימים מדינות רבות בעולם, ובעיקר את ארצות הברית הגדולה. בעוד שחיל האוויר המלכותי הבריטי היה קיים כזרוע עצמאית מאז מלחמת העולם הראשונה, היה הכוח האווירי האמריקאי עד אותה עת, כולל לכל אורכה של מלחמת העולם השנייה, חלק מהצבא "הארמי". רק בשנת 1948 הוקם רשמית חיל האוויר האמריקאי כזרוע עצמאית. ומעמד דומה מבקשת צמרת חיל האוויר לעצמה:

חלוקת סמכויות ברורה בין המטה הכללי ובין חיל האוויר, שתבטיח מירב העצמאות לחיל.

בסופו של דבר מפרסם בן-גוריון ב- 16 מאי את כתב המינוי המהווה פשרה, מחלק את סמכויות הפקוד וטומן בחובו את הכישלון הבלתי נמנע:-

"ישראל זבלדובסקי מתמנה למפקד חיל האוויר.... אהרון רמז מתמנה לראש המטה בחיל האוויר... כל הפקודות לכוחות האוויר ניתנות על ידי ראש המטה..."

הסידור הזה מחזיק כחודשיים. מומחים שהביא שר הביטחון, יהודים טובים ששרתו בתפקידים בכירים בחילות האוויר של בריטניה ודרום אפריקה מגישים דוחו"ת קשים על תפקוד החייל. הם ממליצים על עצמאות לחיל, ובעיקר ממליצים למנות איש תעופה לתפקיד המפקד, ובסוף יולי 1948 מתמנה אהרון רמז כמפקד חיל האוויר, וידידו היימן שמיר כסגנו. גם במטה החדש רוב ממלאי התפקידים הם בוגרי מלחמת העולם השנייה – ארץ ישראלים ואנשי מח"ל. אבל מעבר להפעלה המבצעית של החיל, עומדת בפני רמז הזדמנות לממש את תפיסת עולמו לגבי מקומו של חיל האוויר. הסימפטומים החיצוניים ברורים: אט-אט הוא מחדיר את שמו החדש של הגוף – לא עוד ש.א. – שרות אוויר, ואפילו לא ח.א. – חיל אוויר, אלא ח.א.ל. – חיל האוויר לישראל. המקבילה הכחולה לצבא ההגנה לישראל, בדומה לחיל האוויר המלכותי הבריטי או חיל האוויר האמריקאי. גם בדרגות בוחר רמז סולם משלו, ושמות מקוריים: לא אלוף וסגן אלוף ורב-סרן, אלא: אלוף אוויר, ראש להק, ראש כנף וראש טייסת, והמקבילה הבריטית ברורה.

מעבר לסימפטומים החיצוניים עומדת תפיסת עולם שלמה. לדידו של רמז: "השאלה... היא למעשה מי אחראי בפני הרמטכ"ל על הקומפלקס השלם של ענייני חיל האוויר – מפקד חיל האוויר או ראשי האגפים במטה... [אם אלו אחראים אזי] נמצא כי למפקד חיל האוויר יהיו ארבעה או חמישה מפקדים...". תפיסתו אינה עולה בקנה אחד עם ראייתו של הרמטכ"ל השני יגאל ידן. הוא דורש מרמז להתקפל, ולהכפיף את חיל האוויר לגופי המטכ"ל השונים, כמו כל חיל אחר בצבא. לאחר סדרה ארוכה של דיונים, מקבל שר הביטחון את גישת הרמטכ"ל, ורמז מתפטר מתפקידו, כשהוא מבטיח במעין נבואה כי: "הויכוח העקרוני מובטחני, לא ירד מסדר יומנו עוד שנים רבות, ועוד יהיו שינויים בתפיסה ותהפוכות בארגון..."

שוב עולה השאלה מי יפקד על חיל האוויר. כולם מחפשים מחליף מחוץ לחיל האוויר. בן-גוריון מציע שוב התפקיד למומחה מחו"ל, אך נדחה. הרמטכ"ל מעדיף את אלוף שלמה שמיר לתפקיד. איש הגנה בכיר, שבעברו סיום קורס טייס, קצין בכיר בצבא הבריטי, אך הצפייה ממנו שישלב את חיל האוויר למימדים הרצויים למטה כללי.

שלמה שמיר כיהן כמפקד חיל האוויר כשמונה חודשים. זו תקופה סוערת בתחום הפעילות המבצעית – תקריות גבול בצפון, אך פעל רבות לארגון מחדש של החיל. בסיומה של התקופה, באוגוסט 1951, וכדי להמשיך את המגמה מתמנה כמחליפו של שמיר האלוף חיים לסקוב. אף הוא, כידוע שירת במסגרת הצבא הבריטי, ונתפס כאיש ארגון מעולה.

לסקוב שרת כמפקד חיל האוויר כמעט שנתיים. היו אלו שנים מכריעות בתולדות חיל האוויר בתחומים רבים מאוד, אך לענייננו, חשוב לציין, כי באופן פרדוכסלי, מי שמונה כדי לשלב את חיל האוויר במטה הכללי, הפך לנושא הדגל במאבק על עצמאות החיל, וטען, כרמז בשעתו כי את "חיל האוויר צריך להקים כשווה מעמד לכוחות היבשה ולחיל הים..."

לאחר לסקוב ובדחיפתו המלאה היה ברור כי הפעם מי שצריך לפקד על חיל האוויר הוא איש צוות אוויר מתוכו. לתפקיד מונה, ושוב, בעידוד לסקוב, דן טולקובסקי, טייס, יוצא חיל האוויר הבריטי, ומראשי המאבק לעצמאות חיל האוויר.

טולקובסקי הוביל את חיל האוויר במשך כחמש שנים, כולל במלחמת סיני. כשסיים את תפקידו בשנת 1958, הופקד התפקיד בידיו של ויצמן. עזר ויצמן כיהן כמפקד חיל האוויר במשך כשמונה שנים. שנים בהם

הושלם תהליך הפיכתו של חיל האוויר הישראלי לכוח מרכזי ומוביל בתפיסת הביטחון הישראלית. רק בשנת 1966, הועבר סוף-סוף מקל הפיקוד לדור הבא – מרדכי (מוטי) הוד. בוגר קורס הטייס הראשון של חיל האוויר הישראלי.
תם עידן.

תרומת הלוחם היהודי להקמת חיל הים הישראלי

ד"ר דניאלה רן

מבוא: מקורות כוח אדם לחיל הים בעת הקמתו

ב-17 במארס 1948, יצאה משולחנו של דוד בן-גוריון, שר הביטחון של המדינה שבדרך, הוראה להקים את "השירות הימי", כך נקרא הכוח הלוחם הימי בראשיתו. לנגד עיניו של בן-גוריון עמד הרעיון שכוח ימי יוכל לשמש כפלטפורמה להעברת כוחות ואספקה לאורך החוף ולקשר עם יישובים מנותקים, כפי שאכן קרה מאוחר יותר בנהרייה, כאשר הגליל המערבי נותק ממרכז הארץ. על המלאכה הפקיד את גרשון זאק, איש חינוך עם יכולת ארגונית. על זאק היה לפעול בה בעת בשלושה תחומים על-מנת להקים את הגוף הצבאי החדש: לגייס כוח אדם, למצוא כלי שיט בתוך המצאי הארצישראלי ולהקים בסיס ונמל צבאיים. המאמר, שנושאו התנדבות לוחמים מחו"ל עוסק בכוח אדם ויתמקד רק בתחום זה.¹

בתחום גיוס אנשים לחיל, לא עמדו לרשות הכוח הימי המתארגן אפשרויות רבות. בעיית הגיוס נובעת מייחודו של הלוחם הימי. שכן, על אוניה יש לדעת קודם כל לתפעל אותה לפני שאפשר לצאת להלחם, כלומר על החייל העולה על אוניה להיות קודם כל ימאי. מספר הימאים היהודים בארץ-ישראל היה מצומצם

1 המאמר בנוי על המחקר ועבודת הדוקטורט של דניאלה רן, התפתחותו של חיל הים הישראלי מתום מלחמת העצמאות עד יוני 1956, אוניברסיטת חיפה, מארס 2006. אלא אם כן יצויין אחרת, המאמר מופנה אל עבודה זו.

מאד כ- 400 בלבד, ומרבית הימאים הפליגו על אוניות סוחר, חלקם כבר בגיל מתקדם, מהם התגייסו עשרות בודדות של ימאים לכוח הימי במהלך החודשים הראשונים לקיומו, ביניהם אנשי צי סוחר ודייגים. עבור בתי המלאכה והסדנאות ששיפצו, תקנו ותחזקו את כלי השיט שהועברו לשירות הימי עמדה קבוצה גדולה של קרוב לאלף איש של אנשי מקצוע. היו אלה גברים ארץ-ישראלים שהתגייסו לצי הבריטי במהלך מלחמת העולם השנייה, שירתו בבתי המלאכה שלו ורכשו ניסיון מקצועי חשוב ביותר, שבלעדיו אין לצי קיום.

הכוח הלוחם, המהווה את חוד החנית של החיל היווה בעיה ממדרגה ראשונה. בראש ובראשונה גויסו עבורו כל אנשי הפלי"ם וחלק מאנשי המוסד לעליה ב' (העלייה הבלתי לגלית על-פי חוק המנדט הבריטי). כל מי שהיה לו רקע ימי, אפילו מועט, הועבר לכוח הימי, כולל צעירים בוגרי תנועות נוער ימיות. כמו-כן גויסו לחיל הים חיילים ללא רקע ימי כלשהו במסגרת הגיוס הכללי לצה"ל.

לאלה התווספה קבוצה, שמספר חבריה קטן – לא יותר מ- 65 עד 70 איש.² היו אלה בעיקר יהודים – לא רק - מחו"ל, מרביתם בעלי רקע צבאי במלחמת העולם השנייה, אשר שירתו בציים זרים. קבוצה זו המכונה "מתנדבי חוץ-לארץ" ובקיצור "מח"ל", היא נושא המאמר.

מח"ל בחיל הים

גיוס לוחמים יהודים מצבאות זרים לצה"ל היה מאורגן ובוצע במסגרת פורמלית לחלוטין. באגף כוח אדם במטכ"ל הייתה מחלקה שטיפלה באנשי המח"ל, כיוונה אותם ליחידות בהן היו נחוצים, דאגה למשכורותיהם ורווחתם. מטרת הבאת אנשי מח"ל לצה"ל הייתה ברורה. לצבא שזה עתה קם חסרו אנשי מקצוע בתחומים רבים. המתנדבים הביאו באמתחתם ניסיון פיקודי, ידע מקצועי בענפים שונים כולל אלקטרוניקה וטכנולוגיות שונות והתלהבות גדולה לעזור למדינה שזה אך נולדה, בצעדיה הראשונים בהגנה על קיומה.

בחיל הים היו מרבית המתנדבים מחו"ל יהודים, והם באו בעיקר מארצות דוברות אנגלית כאנגליה, ארצות הברית, קנדה ודרום אפריקה. אך היו גם מתנדבים מפינלנד ואפילו הודו.

אנשי המח"ל, או כפי שכוננו בידי הישראלים – המחלני"קים – שירתו בכל ענפי החיל ויחידותיו. מאנשי מקצוע בסדנאות, דרך מחלקת תותחנות, מחלקת אלקטרוניקה, כלי השיט ועד למטה ותפקידי הפיקוד שבו. למרות שהם אוחדו באמצעות כינוי כולל 'מח"ל', הרי שכל אחד מהם היה סיפור שונה ותאור כמה מהם משקף זאת.

בעת הקמת השירות הימי עדיין שלטו פה הבריטים, צי הוד מלכותו שמר על גבולות הארץ ולא נשקפה סכנה מכיוון מערב. אך ככל שהתקרב מועד יציאת הבריטים התברר שהגבול הימי עומד להיות פרוץ לסכנת תקיפה ופלישה אם יקיימו ארצות ערב את הבטחתם לפלוש לגבולות הארץ עם ההכרזה על המדינה – דבר שאכן קרה בפועל. כדי לקדם סכנה מסוג זה גויסו לשירות הימי לצד ספינות דיג שהיו בנמצא, גם מספר אוניות מ"צי הצללים", כלומר אוניות המעפילים שעגנו במערב נמל חיפה והעלו "זקן" על דפנותיהן. בין האוניות ששופצו היו שתי קורבטות, שוברת קרח ויאכטה לשעבר.

2 רשימת אנשי חיל הים – מח"ל, ככל הנראה דצמבר 1949, 827\58\143, ארכיון צה"ל; אתר המח"ל באינטרנט.

פול שולמן

עבור אוניות אלה, ניהול ותפעול האוניות, לחימה כמו גם קיום שגרה של אימונים וסיוורים חסרו בארץ אנשים בעלי רקע ימי-צבאי, ובעיקר לא היה מי שיינתן לשרות הימי מבנה צבאי נכון, ייקבע את שגרת האימונים והסיוורים ויתכנן פעולות התקפיות נגד אוניות אויב. פול שולמן, בוגר אנאפוליס – האקדמיה הצבאית-ימית לקצינים בארצות הברית, וקצין על אוניית מלחמה אמריקאית אשר שירת באוקיינוס השקט בשלהי מלחמת העולם השנייה. באחת מחופשותיו ראה אותו בן-גוריון שהתרשם ממנו מאד והזמין אותו לבוא לישראל ולפקד על הצי שבכל קנה מדה היה זעיר ולא היה צריך להוות קושי גדול מבחינה ארגונית, לבוגר האקדמיה בעל ניסיון בים, בפרט שמולו עמד הצי המצרי שלא היה שונה בהרבה מהכוח הימי הישראלי בגודלו וברמתו.

כאשר קיבל שולמן את הפיקוד בקיץ 1948, בעיצומה של מלחמת העצמאות, שונה השם מ-'שירות ימי' לחיל הים ובכך הפך לאחת משלושת הזרועות של הצבא: יבשה, אוויר וים. לשינוי זה היו השלכות רבות ופול שולמן היה למפקד חיל הים הראשון.

פול שולמן פינה את מקומו בפיקוד החיל לשלמה שמיר, אך נשאר כיועצן. שינויים במבנה החיל שהיה לקוי בשל ההקמה החפוזה והלא מקצועית, תוכניות אמונים והדרכה, אלה הם רק חלק מתרומתו לעיצוב פניו של חיל הים הישראלי.

אלן ברק Allen Burke

עם בואו לישראל, מונה אלן ברק, מפקד משחתת בצי הבריטי, למפקד פריגטה ואחר-כך לקצין מבצעים ראשי בחיל. פריגטה, אוניית ליווי שיירות ממלחמת העולם השנייה הנה אוניה גדולה ומורכבת בהרבה מהקורבטות ומאוניות צי הסוחר שעברו הסבה לאוניות מלחמה בחיל הים. כל הנשק והתותחנות, הקשר והאלקטרוניקה דרשו מקצועיות אותה הביא ברק לאוניה. בהמשך פקד על ה-'שייטת הגדולה' בהפלגה לאיטליה. כקצין מבצעים השפיע על פעולות סיוור ואמוני השייטות.

ריצ'רד (דיק) רוזנברג

בשעה שדיק רוזנברג, קצין אלקטרוניקה על אוניית קרב בצי האמריקאי, השתחרר מהשירות הוא התוודע לאסון הנורא שקרה לעם היהודי. במסגרת פעולותיו למען היישוב בארץ-ישראל הוא פגש בטדי קולק ששכנע אותו שמקומו בחיל הים הישראלי, שם יביא את תרומתו הגדולה ביותר. למרות האיסור החל אזרחים אמריקאים להצטרף לצה"ל הוא לקח את אשתו ובנותיו והגיע לארץ.

על רוזנברג הוטל לארגן את מחלקת האלקטרוניקה שעד להגעתו לא עמד בראשה אדם מקצועי היודע מה המבנה המדויק של המחלקה, מה בדיוק עליה לבצע וכיצד להכין את המחלקה מהבחינה המקצועית. איזה ציוד יש לרכוש עבור כלי השיט ועבור המחלקה בחוף. מצב הקשר עם האוניות בים היה רע, לאוניות חסרו מכשירים וציוד וכך בחוף. על קיום קשר עם המטה בסטלה מאריס כאשר אוניה נמצאת בים מחוץ למים הטריטוריאליים, או קשר דיבור עם המחנה באילת לא היה כלל מה לדבר.

רוזנברג אכן בנה את כל מערך התקשורת של חיל הים. קשר האוניות עם החוף ובמיוחד הנחתות והפריגטות. האחרונות תוכננו להפליג מעבר לים התיכון אל האוקיינוס האטלנטי והיה צורך בציוד והקמת הקשר המיוחדים לכך. בשנת 1951, ירדה משלחת של כעשרים איש לאילת במשאיות GMC גדולות דרך

מעלה העקרבים התלול והמפותל. באילת הלוהטת הוקם משדר שניתן לדבר בו עם המטה בסטלה והקשר עם הנקודה הדרומית השתפר לאין ערוך. עם רוזנברג עבד מתנדב אחר בשם אדוארד טד רוסק, מזרומ אפריקה, קצין טכני קשר-ים, שהיה יד ימינו של רוזנברג בכל בעיה מקצועית.

אברהם פזרו

רב-חובל אברהם פזרו פיקד על כלי שיט בצי ההולנדי באינדונזיה, כאשר מבלי שהצי נכנס כלל למלחמה הוא נלקח בשבי על ידי היפנים. בצאתו מהשבי לאחר ארבע שנים היה העולם שונה לחלוטין, במיוחד עבור יהודי אירופה. פזרו הפליג להולנד, ממנו הגרה משפחתו למזרח קודם למלחמה, שם אסף ילדים יהודים ללא משפחה ברחובות אמסטרדם ורוטרדם. עם פרוץ מלחמת העצמאות התנדב לשרת בחיל הים הישראלי וקיבל את הפיקוד על ק"26 'נגה', לשעבר 'יוקטן' אוניית חופים לשעבר שהוסבה לתפקידה הצבאי.

על 'נגה' שירתו מספר 'מחלניקי'ם' נוספים תחת פיקודו ונהנו ממקצועיותו. 'נגה' הייתה היחידה שהייתה מצוידת במכ"מ כבר עם פרוץ הקרבות. בשעת הפגזה על עזה בקיץ 1948, נלכדה 'הגנה' ק"20 באורות זרקור ואש תותחים כבדה נפתחה עליה. הקורבטה הייתה כבדה יותר בתנועתה וסכנה ברורה נשקפה לה. פזרו, בצעד אמיץ אך מחויב המציאות, הוביל את 'נגה' בין 'הגנה' לבין הזרקור וסוללת התותחים, וצוות התותחנים בראשותו של אהרון כנות, שהגיע עם ניסיון לחימה תחת אש ממלחמת העולם השנייה בצי האמריקאי, פתח באש אל הסוללות והעסיק את תותחניהן בחילופי אש. 'הגנה' הצליחה לצאת מהמלכודת ולהפליג מחוץ לטווח סכנה וכך גם 'נגה'.³

בתום המלחמה ועם חתימת הסכם שביתת הנשק תחילה עם מצרים ואחר כך עם ארצות ערב השכנות האחרות, בחן מפקד חיל הים החדש, אלוף במיל' שלמה שמיר, את כלי השיט שבחיל, ערך ניפוי של כלים מיותרים או מיושנים מדי והדמים את מרבית הכלים האחרים. מטרתו הייתה לרכז לתקופה של מספר חודשים את מרבית החיילים לצורך לימוד והכשרה, פעולה שזכתה לכינוי 'מבצע ימי לימוד'. על כלי השיט שהוצאו מפעולה לתקופה מסוימת הפקיד את אברהם פזרו כמפקד "השייטת הדוממת". בתפקידו זה היה אחראי על מצבן הטכני של הספינות ולאפשר החזרתן לפעילות במהירות מרבית במידה ויתעורר הצורך.

צוות 'נגה'

על 'נגה' היה ריכוז גבוה יחסית של אנשי מח"ל, שהיווה כעשרים אחוזים מכלל הצוות וחלקם עברו אליה מאוניות אחרות כאשר שמעו על התופעה. שפתם המשותפת הייתה אנגלית שירות בצוותא על אונייה אחת מצאה חן בעיניהם והשמועה על האוניה שבה מספר רב של מתנדבים משכה אליה נוספים. כך עברו צ'רלס מנדלשטאם וג'ראלד (ג'רי) כהן מא"16 'אילת' אל נוגה וחברו אל אהרון כנות, רוז ברנרד ואחרים.

אהרון כנות, יליד שיקגו, התנדב לצי האמריקאי עם הצטרפות ארצות הברית למלחמת העולם השנייה בשנת 1942. והיה רס"ל סיפון - תותחן. במלחמה השתתף בליווי שיירות באוקיינוס האטלנטי והשתתף בקרבות נגד הגרמנים. הוא חיפש דרך להתנדב לחיל הים ויחד עם קבוצת לוחמים יהודים נוספים עלה בצרפת על

3 עדות אהרון כנות, פרויקט תעוד תולדות חיל הים הישראלי, מוסד הרצל לחקר הציונות ולימודה, אוניברסיטת חיפה. פעולתו זו של פזרו היתה מזכה אותו בציון לשבח בכל צי. לא ברור מדוע פול שולמן שהכיר את הנושא לא דאג לזכות את פזרו בציון זה, שלו ניתן, היה לו אפקט לימודי חשוב על כל הצוותים חסרי הניסיון בחיל הים הישראלי ומכבד את פזרו.

סיפון ק'26 'נגה', שם הסתבר לו שהוא התוחחן היחידי. כנות לימד והכשיר את צוות הסיפון בתוחחנות. במטה חיל הים שירת יונתן (ג'והני) לב, שהיה קצין תוחחנים ראשי במטה החיל בשנה הראשונה.⁴

הקבוצה הפינית

במלחמת העולם השנייה לחמה בפינלנד קבוצת יהודים לצד הגרמנים דווקא, כיוון שפינלנד לחמה נגד רוסיה. כולם היו תוחחנים והתנאי עם הצבא הגרמני היה שהם לא יצאו את גבולות פינלנד ולמעשה עסקו בהגנת מולדתם. עם פרוץ מלחמת השחרור באו לארץ שמונה מהם והתגייסו כקבוצה לחיל הים. הם שירתו כתוחחנים ואחד מהם שהיה על א'16 'אילת' נפצע מירי תוחחנים של אוניית מלחמה מצרית. לאחר המלחמה שבו כולם לבתיהם בפינלנד.⁵

הובאו כאן אך דוגמאות בודדות של מתנדבים לחיל הים הישראלי. סך הכול שירתו כשישים וחמישה מח'לניקים על האוניות: א'16 'אילת', ק'18 'ווג'ווד', ק'20 'הגנה', ק'22 'התקווה', ק'24 'מעוז' וק'26 'נגה'. בכל החיל הם השתלבו במגוון רב של מקצועות כגון: פיקוד ומטה, קשר, מכ"ם, תוחחנות, סיפון ומכונה, ציוד ואפילו רוקח אחד שהושם אחראי על בית-המרקחת החילי וקצין סיפון רוקח שהיה אחראי על התחום הרפואי של 'נגה'. כל אחד עם סיפורו האישי, עם הניסיון והידע שהביא עמו מהצבא של הארץ בה גדל ושאותה שרת קודם לכן, בדרך כלל במהלך מלחמת העולם השנייה.

היותם קבוצה נבדלת משאר החיילים, מעלה שאלות מספר בהן ייגע המאמר והן, באיזה תחומים פעלו, מה היו בעיות היסוד שלהם כקבוצה בחיל הים, אלו יתרונות היו להם על-פני ישראלים מגויסים, מתי התחילו לשרת בחיל הים הישראלי ומתי הסתיים מפעלם. לבסוף, חשוב לבדוק מה הייתה תרומתם לחיל הים באותן שנים, ולמלחמת העצמאות בראשית ימי החיל, לבנייתו ולהנחת התשתית המקצועית בהמשך, לאחר ששכחו להבות המלחמה.

א. בעיות יסוד של חיילי מח"ל בחיל הים

חמש בעיות יסודיות המשותפות למרבית אנשי המח"ל אותרו במחקר והן לא כוללות בעיות אישיות כפי שיש באופן פוטנציאלי לכל חייל, אם כי יש לזכור שהעובדה שהוא רחוק מביתו לעומת יתר החיילים הנמצאים למעשה "בבית", גורמת לשוני באופיין של לפחות חלק מהבעיות. נושא זה לא נכלל במסגרת מאמר זה. הבעיות המשותפות העיקריות הן: שפה, רקע ותרבות, הבנת ייעודו ותפקידיו של חיל הים הישראלי ומערכת היחסים עם החיילים הישראליים בעיקר בשכבת הפיקוד הגבוה.

שפה

שפת מרביתם של המתנדבים הייתה אנגלית היות ובאו מארצות דוברות אנגלית. עובדה זו הקלה מאד על עבודתם של מתנדבים במסגרת אחת, לדוגמא במטה: פול שולמן, מפקד החיל, אלן ברק קצין מבצעים ודיק

4 עדות אהרן כנות, פרויקט תעוד תולדות חיל הים הישראלי, מוסד הרצל לחקר הציונות ולימודה, אוניברסיטת חיפה.

רוזנברג ראש מחלקת אלקטרוניקה. על כך אמר רוזנברג בפשטות: "כל עוד פול שולמן היה במטה – התנהל הכול באנגלית"⁶

אנגלית לא הייתה שפה איזוטרית נדירה. ישראלים רבים דיברו אותה כתוצאה מעשרים ושש שנות שלטון המנדט הבריטי בארץ, וגם אם רמתם לא הייתה גבוהה והדקדוק לא היה תקין, הרי שלא עמדה ביניהם חומת אי-הבנה גמורה. הבעיה הייתה בעיקר עם גל העולים החדשים, שהגיע לארץ תוך מספר חודשים ושרבים מהם גויסו לצבא, ביניהם גם אנשי גח"ל – גיוס חוץ לארץ. קבוצה זו נבנתה מנערים וצעירים ניצולי שואה, שאורגנו עוד באירופה טרם עלייתם לארץ לגדודים, אומנו שם ובתורם הכשרתם עלו ארצה וגויסו לצבא. חיילים אלה דיברו בשלל שפות ועברית לא תמיד ידעו, או ידעו רק חלקית. הפתרון נמצא במאמץ לשלב את החיילים בשיעורי עברית, בהעברת מסרים ביידיש, שפה שרבים מהעולים שלטו בה, ובמקרה של המתנדבים, בדיבור באנגלית. בשטח, נעזרו המפקדים בחיילים דוברי עברית ושפות זרות גם יחד, שפשוט תרגמו את ההוראות וההסברים לשפתם. כך קרה גם עם חיילי המח"ל, באותם מקרים שבהם המפקד או חייל אחר לא דיבר אנגלית.

רקע ותרבות

מגוון ארצות המוצא והרקע השונה ממנו באו המתנדבים יצרו לא מעט חיכוכים ביניהם לבין הישראלים. לא תמיד הבינו זה את זה וכל צד טען שהשני מתנשא מעליו. לעיתים לכישוריהם, ניסיונותיהם לפעול בהתאם לידע ולניסיון שבידיהם נתקל בעוינות ובחשש מתחרות. המתנדבים חשו שהעובדה שהתנדבו ובאו דרך ארוכה בהשאירם את משפחותיהם מאחור וכן עבודה או לימודים לא מוערכת כלל ושאינן מנצלים אותם באופן הנכון. חלק עזבו עד מהרה ואחרים השתלבו יותר טוב ותרמו ככל יכולתם. דיק רוזנברג, ראש מחלקת אלקטרוניקה ציין בעדותו שצריך היה להיות קשוב ולהבין את הישראלים ואם עשית זאת ופעלת לפי הקודים שלהם קיבלת שיתוף פעולה טוב.

ציי בריטניה וארצות הברית הן זרועות צבאיות נפרדות ולהן שר ימיה בממשלה. הם מאופיינים בהתבדלות משאר הצבא ובעצמאות כמעט מוחלטת בקבלת החלטות. לכן, בעלי התפקידים הבכירים שבמח"ל למעשה חיזקו את הנטייה הקיימת ממילא של חיל הים להתבדלות משאר הצבא. אנשי המח"ל במטה לא עודדו התקרבות למטכ"ל ולא ראו את החסרונות הקיימים בשיטה בה חיל הים נהנה אמנם מעצמאות גדולה, אך חסר שיתוף פעולה והתייחסות מספקת מצד המטכ"ל בכלל והרמטכ"ל בפרט. מטה חיל הים שכן בסטלה מאריס בחיפה ורק בראשית שנות השבעים, עבר המטה לקריה. מבלי להתעמק מעל במה זו בסוגיה ייאמר רק, שבימים בהם עוצב החיל, חיזקו יוצאי ציים זרים מגמה זו.

היחסים בין הישראלים למתנדבים במערכת הפיקוד הגבוה

ייעודו של חיל הים לא נקבע עם הקמתו והחיל לא נבנה על-פי תוכנית ידועה כלשהי. החיל, תוך כדי בנייתו, הוא שקבע בעצמו מהם תפקידיו ויעדיו. חמישה תפקידים עיקריים מסכמים בעיקר הגנה על חופי הארץ ומתקני החוף והנמלים, הגנה על שיירות – בהשפעת תופעת השיירות של מלחמת העולם השנייה – ויכולת לפגוע בציי האויב ומתקניו ולפלוש לאדמתו אם יקום הצורך. בים התיכון שלטה בריטניה ללא עוררין אם כי

האמריקאים כבר שלחו נושאת מטוסים אשר גישה אחר המתרחש במזרח הים התיכון. קרבות ימיים גדולים כמו אלו שהתנהלו על פני שבעת הימים במהלך מלחמת העולם השנייה, לא היו צפויים כלל שיתרחשו בין הצי המצרי, היחידי שאיים על חיל הים ועל ערי החוף של המדינה באותם ימים, ובין הצי הישראלי.

בין הקצינים המתנדבים, בעלי התפקידים הבכירים במטה, ששירתו קודם להגעתם לישראל באותם ציים גדולים של המערב, היו שהתקשו לתרגם את הגודל ממנו באו לממדים הקטנים של חיל הים ועוררו גיחוך וחוסר אמון בין אנשי חיל הים, בעיקר בין יוצאי הפלי"ם שגם לא אהבו את העובדה שלאחר פעילותם רבת האומץ והתושייה במסגרת ההעפלה והמאבק בבריטים, היו צריכים להישמע לקצינים, לעיתים יוצאי אותו חיל הים הבריטי אויבם מיום אתמול. טענת הישראלים הייתה שאין כל קשר בין מה שחיל הים צריך ויכול לעשות לבין התורה שהרביצו בהם קציני המח"ל. לדוגמא, בעת הוראת מהלך קרב ימי, לא הגיע מספר כלי השיט שהיה בידי חיל הים הישראלי והמצרי גם יחד, לכדי שייטת קרב בריטית אחת. תחושות אלה גרמו לחוסר משמעת של חלק מהפיקוד הישראלי לקציני המח"ל הגבוהים מהם ולמעשה שולמן, ברק ודה לנגה, קצין מח"ל נוסף, התקשו להטיל משמעת ושיתוף פעולה בחיל. את שולמן, שבו פגעה האווירה הזו במיוחד, החליף שמיר ושולמן נשאר ליעץ לו כפי שעוד יתואר. אך זו לא הייתה נחלת הכלל, חלק מהמתנדבים זכו לשיתוף פעולה ומשמעת צבאית רגילה, כפי שמקובל בכל צבא.

מעלותיו של המח"ל

היתרונות היו רבים לאין ערוך מהחסרונות. ראשית, חלקם של החסרונות התבטאו בתלונות אמנם, אך לא גדעו את ענף ההתנדבות שהיה נכון לאותה תקופה. חיל הים גייס אנשי מקצוע ואלה מלאו את תפקידם. רוקח, צולל המכונה "איש צפרדע", טכנאים מסוגים שונים, מלאו למעשה שני תפקידים. באחד, הם עשו את העבודה הנדרשת במקום הצבתם כגן מכונות, אלקטרוניקה קשר וכו' והתפקיד השני היה ללמד את חבריהם הישראלים את המקצוע והמלאכה.

אנשי המח"ל הביאו עמם ניסיון רב. לדוגמא, אחת הבעיות הקשות ביותר באוניות הן השריפות הפורצות בהן בין אם עקב פגיעה בקרב בין אם כתוצאה מתאונה. לא היה ישראלי אחד שידע לכבות דליקה באוניה על-פי כללים מקצועיים, לא כל שכן להדריך ולתרגל את הנושא כמקובל בצי המערב.

דוגמא אחרת, חשובה לא פחות. כבר הוזכר למעלה ענף התותחנות. עד קיץ 1948 לא היו כל תותחים בארץ ואנשי מקצוע בתחום היו רק אלה שמקורם באו. עוד יותר הורגש החסר הזה בתחום התותחנות הימית שלה חוקים משלה. על אוניה חמושה בתותחים חייב כל חייל לדעת לתפעל תותח ואותם קצינים שהגיעו מהחילות הזרים הם שלימדו ותרגלו את הנושא החדש הזה.

חיל הים הוקם בסערת המלחמה. מבנה החיל, מחלקותיו וענפיו לא נבנו תמיד על-פי הסדר האופטימלי לתפקוד יעיל ונכון, ההירארכיה הפיקודית, כל אלה היו ידועים רק בחלקם. הצורך לפעול מהר, לצאת ולהגן על הגבול הימי גבר על ההליך הנכון של תכנון קודם לכל והשתהות עד אשר יסתיים התכנון. עובדה זו

בלטה לעיני קציני המח"ל כבר מההתחלה ושולמן פעל לשנות את המצב, אך הוחלף בטרם השלים את המלאכה.

אמנם, התאמת מבנה חיל הים באופן מושלם למבנה המטכ"ל והחילות האחרים התרחש רק במחצית השנייה של שנות החמישים, תחת פיקודו של אלוף שלמה שמיר, אולם הצעדים הראשונים של העברת פונקציות למקומן הנכון החלה עם הפעלת המלצותיו של פול שולמן. כבוגר אקדמיה צבאית, היה הנושא נהיר לו ויתכן – ונושא זה עדיין טעון מחקר – שדווקא כיועץ למפקד חיל הים יכול היה לערוך יותר שינויים מאשר כמפקד החיל.

סיכום: תרומת המח"ל לחיל הים

בניסיון להעריך את תרומת המתנדבים לחיל הים בולטת מיד לעין חלוקה לשתי תקופות שונות ביותר. הראשונה, ואלה היו הימים הראשונים של המתנדבים, הייתה המלחמה עצמה. לחיל הגיעו אנשים שברך כלל שירתו על אוניות בציי המלחמה של המערב במלחמת העולם השנייה. יחד עם תפעול האוניה, היה עליהם ללמד את המקצוע לעמיתיהם בין אם ישראלים בין אם עולים חדשים. ראוי לציין שקרה שגם עולים חדשים באו עם רקע ימי, אך מעט.

במלחמה, פעל חיל הים באומץ ותושייה רבה. כליו היו ישנים וציודו דל ביותר. לא רק שמעט אנשים ידעו לתפעל אוניות בכלל ותותחי בפרט, הם גם היו מיושנים מאד ורמת

תפקודם לקויה ביותר. למעט 'נגה' לא היו מכשירי מכ"מ על האוניות, מכשירי הקשר הכזיבו לעתים קרובות כפי שאמר בעדותו אלוף (במיל) ביני תלם, לימים מפקד חיל הים, שהתגייס לחיל הים עם פרוץ המלחמה, שקרה שהמנוע דמם בלב ים ומכשיר הקשר לא פעל ואי אפשר היה להודיע למטה שקרתה תקלה.⁷ כל המתנדבים שבאו ושירתו בין במכונה בין בסיפון, תרמו לעובדה שאוניות חיל הים סיירו לאורך החוף, הפגיוזו מטרות אויב ולא נתנו לאוניות אויב להתקרב אל חופי המדינה.

התקופה השנייה שונה מאד. כבר עם התקרב החורף של סוף שנת 1948 פסקו מרבית פעולות האיבה. בים השתרר שקט מוחלט לאחר טיבוע אוניית הדגל המצרית 'אל אמיר פארוק' על-ידי אנשי היחידה ללוחמה זעירה ואוניות סוחר ישראליות וזרות כאחד יכלו לבא ולצאת בשלום וביטחון מנמלי הארץ. על כל המבצע בה היו משולבים השייטת הגדולה והיחידה ללוחמה זעירה, פיקד מפקד חיל הים פול שולמן.

עם הרגיעה, חיל הים – כשאר הצבא – שקע בחוסר מעש וניוון. באביב 1949 נכנס שמיר לתפקידו כמפקד חיל הים, ומיד גילה שיש פערים עצומים בידע המקצועי, כאשר יד חוסר המקצועיות על העליונה. הוא הכריז על מבצע 'ימי לימוד' במטרה ליצור תשתית מקצועית לחיל. בתקופה זו פעלו רק מעט כלי שיט לצורך אמון וסיור לאורך החוף והיתר נותרו דוממות על עגן בנמל. פעילות בתי המלאכה התמעטה מאד והזמן הוקדש להעברת קורסים במגוון רחב ביותר.

כאן נכנסו המתנדבים לתמונה. חלק מהקורסים נערכו בכלל באנגלית, בגלל שהעבירו אותם אנשי המח"ל, שלא דיברו די עברית. כל מי שיכול היה לתרום מהידע המקצועי שלו ומניסיונו נרתם להעברתו לחיילים. בין אלה שעברו את הקורסים נבחרו המתאימים שלימדו את המתגייסים החדשים את המקצועות השונים שכל חיל ימי בנוי ממנו.

התקופה השנייה היא זו שבה בנה רוזנברג בעזרת רוסאק את מחלקת האלקטרוניקה. למחלקה הובא ציוד ממכירות המדף באירופה. באנגליה, בבלגיה ובעוד מקומות מכרו האנגלים ציוד ממלחמת העולם השנייה שלא היו זקוקים לו עוד במחירים נמוכים מאד ונציגי חילות ישראל, מצרים ועוד הצטיידו במחיר נמוך ובמהירות. רוזנברג תכנן והקים את רשת "היוניות", אותן תחנות מכ"ם לאורך החוף ששטחי שליטתן חפפו תמיד אחת את רעותה ולא הותירו גזרות חוף חשופות. הוקם, המשדר באילת, והופעלה תחנת השידור הראשית בפלנורד בשכונת אחוזה בחיפה ובסטלה מאריס. זו התקופה בה ייעץ פול שולמן לשמיר על מבנה מטה נכון, על תוכניות אמונים והדרכה ועוד. זה הזמן בו נקבעו הדברים לימים רבים.

בצד הפעילות הזו היו מתנדבים רבים מאוכזבים מכך שאיש לא רצה לשמוע לעצתם וללמוד מניסיונם. אכן, לו הייתה גישה עניינית יותר ומקבלת יותר ליכולתם של המתנדבים המקצועיים ובעלי הניסיון חיל הים היה מתקדם מהר יותר לקראת מקצועיות ויכולת לחימה גבוהה. הייתה כאן החמצה שטרם הוערך היקפה וספק אם אפשר יהיה לקבוע בדיוק את גבולותיה. אך כפי שכבר נכתב למעלה, זו לא הייתה התמונה הכללית והשלמה.

טרם נערך מחקר מקיף על כל תרומת המח"ל להקמת חיל הים, אך למרות זאת תרומתם מוכרת ומוערכת. ואין לשכוח, לשרות המח"ל בארץ היה ערך מוסף, שכן חלק מהמתנדבים כמו שולמן, כנות, רוזנברג ואחרים החליטו לעלות ארצה ולהשתקע בישראל.

תרומתם של יוצאי צבאות סדירים להקמתם של השירות הרפואי וחיל הרפואה

דר' נדב דניאל

המאמר מוקדש לזכרו של חותני – ליפא יוסלבסקי (1912-1994), שלחם כפרטיון בביילורוסיה, זכה לכמה אותות גבורה סובייטים ונפצע לבסוף קשה ברגלו. עם בואו ארצה הוכר כנכה אך התנדב למרות זאת לשמש כאחד הנהגים בשיירות לירושלים ("פורמנים") ומאוחר יותר סופח לחטיבת הראל ושימש אף זמן מה כנהגו האישי של יצחק רבין.

רופאים יוצאי צבאות סדירים, בעיקר יהודים בני ארץ ישראל שהתנדבו לשרת בצבא הטורקי או יהודים בריטים ששירתו ב-RAMC - חיל הרפואה הבריטי והגיעו מאוחר יותר לארץ ישראל, יחד עם גיסותיו של אלנביⁱ מילאו תפקיד נכבד בהושטת עזרה רפואית לנפגעים באירועי דמים בתחילת תקופת המנדט וסייעו להקמתו של "מגן דוד אדום" והשירות הרפואי ב"הגנה". בין הבולטים ברופאים הללו נמנו הרופא ד"ר גרשון גרי שטיפל בטרומפלדור הפצוע, ד"ר משה קריגר מייסדו של סניף מגן דוד אדום בירושלים (1919) ועוד. ברוך הורוביץ כתב את קורותיו של השירות הרפואי בשני כרכים מפורטיםⁱⁱ עם שפע של חומר לגבי כל אחד מהרופאים הללו וכמובן גם חובשים שהיו מעורבים בפעולות ההדרכה הענפות ובמבצעים של ממש בתקופת המנדט הבריטי. המגמה הייתה, אמנם, הגנתית בעיקרה, והמסגרות הארגוניות בשנות העשרים והשלושים היו טריטוריאליות ובעיקר מקומיות. ארגון מגן דוד אדום בערים ובמושבות גויס לעתים להושטת עזרה דחופה לפצועים באירועים ביטחוניים. אציין במאמר מוסגר כי הדבר לא היה לרצונו של מייסד הארגון – ד"ר משולם לבונטין – ששירת בזמנו כרופא בגדוד מובילי הפרדות. למרות עברו הצבאי גרס כי אין לערב פעולתו של ארגון הומניטרי כמגן דוד בפעולות צבאיות כלשהן. גישתו העקרונית גרמה לעתים לקשיים בהושטת עזרה לנפגעים, במיוחד בתל-אביב – מקום שבתוⁱⁱⁱ.

אחת מתרומותיו החשובות של השירות הרפואי הייתה הכשרתם של מאות ואולי אלפי חובשים – מספר מדויק לא הצלחתי לברר – בעשרות קורסים שנערכו בשנות השלושים והארבעים המוקדמות. בין החובשים היו אגב נשים רבות – כרבע לפחות, שנלטו חלק בפעולות קרביות ממש כגברים.

שוררת הסכמה כללית כי בלי הקאדר המאומן היטב של מאות חובשים בעלי וותק קשה היה עד מאוד לעבור את המבחן העליון של מלחמת העצמאות. בהקשר זה חובה לציין את שמו של ד"ר בנימין זיו-ציון^{iv} (בנו זיוזון במקור) יליד ליבאו בלטביה, 1901. בנימין למד רפואה בוורצבורג, גרמניה, ועלה ארצה מברלין ב-1936. כמו רופאים ייקים רבים נקלט בתחילה במשרות חלקיות בקופת חולים ושימש כרופא מטעמה ביישובים כמו בית חנן. הוא עצמו התיישב לבסוף במולדת, סמוך לעין חרוד. כמובן שגם כאן שירת כרופא היישוב.

במהרה הצטרף אף להגנה ולאחר ששמו הלך לפניו, בזכות כישוריו הדידקטיים וקורסים מסודרים להפליא שארגן, התקדם במהרה בהיררכיה של השירות הרפואי שהיקפו היה עדיין צנוע ונעדר הנהגה ארצית. עם הגיוסים הגדולים לצבא הבריטי, שעוד נגיע אליהם, התבלט הצורך ביד מכוונת דווקא בארץ. ד"ר זיו-ציון התמנה בסוף 1941 לרופא הראשי הראשון של ההגנה כאשר מסייעים בידיו ד"ר יוסף קוט וד"ר נתן וולף. כאשר התעצם, בהדרגה, ארגון הפלמ"ח מונה לו רופא משל עצמו – ד"ר יעקב דרור (קלאוס דרייר בעברו), אשר ליווה אותו בנאמנות במשך שנים. בהמשך הדברים מילא תפקידים חשובים בקופת חולים ובאקדמיה – כולל ייסודו של החוג לרפואה מונעת באונ' ת"א.

אך נחזור עתה לנושאנו העיקרי - תרומתם של יוצאי הצבאות הסדירים לרפואה הצבאית בארץ. למן תום מלחמת העולם השנייה הפכו הרופאים ששירתו בצבא הבריטי ובמידה מסוימת בצבאות אחרים, לנושאי הדגל של הקמת מערך רפואי מודרני ונייד שיהיה מוכן למלחמה של ממש בצבאות סדירים כפי שכבר חזה אותה בתקופה זו דוד בן-גוריון.^v

היה זה אך טבעי שבן-גוריון יחפש בני שיח לתפיסתו בקרב מאות הרופאים בני ארץ ישראל שהתגייסו לצבא הבריטי. ידועים לנו שמותיהם של כ-230 מהם וסביר להניח שהיו עוד.^{vi} חלק ניכר מהם התבלט וקודם תוך כדי שירותם. אחרים העניקו שירותים רבי ערך לבעלות הברית אך נותרו בארץ. אזכיר, למשל, את הפרזיטולוג שאול אדלר מהאוניברסיטה העברית שריכז קורסים מיוחדים בהר הצופים לבכירי הצבא הבריטי בנושא הלחימה במחלות טרופיות.^{vii} רופאים ארצישראלים אחרים (גדעון מר, למשל) גויסו בפועל לצבא הבריטי ותרמו תרומה אדירה למיגור מחלות כמלריה באזורים טרופיים למחצה כבורמה או שחונים למחצה כחבש. מר סיים את שירותו בדרגת לוטננט-קולונל.

אחד הדומיננטיים שברופאים העבריים והחשוב ביותר מבחינתנו היה, ללא ספק, חיים שיבא (שיבר לשעבר). מבלי להוריד מערך פעולתם המדעית של שאול אדלר ואחרים ניתן לקבוע כי הוא היה הראשון שנתן את דעתו לצורך לרכוש ניסיון רלבנטי לצורך המאבק העתידי בארץ ישראל.

כבר ביולי 1942 טרח וכתב למשה שרתוק כי "אין בינינו בעלי כשרון ארגוני אשר יידעו להפעיל שירות רפואי מותאם לצורכי מלחמה".^{viii} חובה היא על כן לחתור ולהגיע במסגרת הגיוס לצבא הבריטי לעמדות שבהן ניתן יהיה לרכוש ניסיון כזה.

הבריטים אמנם לא הזדרזו לקדם רופאים מארץ ישראל לעמדות שליטה, ושיבא היה מודע לקשיים הצפויים. בכל זאת נקלעו במהלך שנות המלחמה עשרות רופאים מהארץ לזירות של פעילות שהיה בהן כדי להרחיב את הידע ברפואה צבאית של ממש ובארגונה במסגרות גדולות שלא היו מוכרות עדיין ביישוב.

נכון כי חלק נכבד מרופאי ארץ ישראל שהיה בבתי חולים נייחים, במצרים למשל, אך חלק אחר צורף לתחנות רפואה ניידות, תאג"דים בלשון ימינו, או אפילו לבתי חולים של שדה ששירתו עוצבות גדולות יותר מגדודים. 7 רופאים עבריים, ולפחות 7 חובשים נפלו במלחמה, על פי סיכומיו של ברוך הורוביץ.^{ix}

מעניין כי דווקא בבריגדה העברית הייתה פלוגת הרפואה בראשיתה על טוהרת הבריטים, אך רופאים עבריים כד"ר אריה ליבני שימשו כרופאים גדודיים בבריגדה ואחרים רכשו ניסיון חיוני ביחידות סדירות בריטיות. יואב גלבר הצביע על כך שבתזכיר לסקוב-עשת שהוגש לב"ג באמצע 1947 הוצע לעשות שימוש בחובשים עברים ששירתו בבריגדה לאיושה של מחלקת שירותי רפואה בחטיבה המוגברת שהציעו להקימה כגרעין לצבא סדיר.^x כמו כן הציעו לגייס ליחידה כזו רופאים שרכשו ניסיון ביחידות אחרות של הצבא הבריטי ובמיוחד ב-RAMC עצמו.

כמה רופאים מארץ ישראל אכן עשו חייל. חיים שיבא התקדם עד לדרגת לוטננט קולונל וסיים את שירותו במלחמה בבית החולים הצבאי ה-1 במצרים. שירותו לא היה, אמנם, קרבי בשל ליקוי בשמיעה שסבל ממנו.

על קציני הרפואה שפעלו בצבא הבריטי נמנה גם ד"ר דניאל ברכות (ברוכס לשעבר). הוא שירת בארמיה השמינית של מונטגומרי ולאחר מכן בחבנייה שבעירק. עם מותו, בטרם עת, של ד"ר זיו ציון באוגוסט 1946 התמנה ד"ר ברכות שהשתחרר זה עתה בדרגת קפטיין מהצבא האנגלי לממלא מקומו, כרופא הראשי של

ההגנה.^{xi}

חיים שיבא עצמו עבר שנה קשה עם חזרתו ארצה באפריל 1946. רשמית חזר לבית החולים ביילינסון שבו שימש כרופא בכיר עוד טרם המלחמה. אך יחסיו עם הנהלת המוסד וקופ"ח היו עכורים, גם עקב מעורבותו בסכסוך עבודה שפרץ באותה שנה,^{xii} בשל תנאי העבודה הארכאיים שם. שיבא שמח על כן לצאת כשליח היישוב למחנות המעפילים בקפריסין שבהם ארגן שירות רפואי למופת. לפני כן פעל גם במחנה עצירי היישוב ברפיח.

במסגרת התארגנותה של ועדת המצב היישובית בשלהי 1947 הוקמה ועדה רפואית עליונה שהחלה לבדוק את צורכי המערך הרפואי בישוב, הן לעורף והן לחזיתות הצפויות. אחת מהמלצותיה הייתה, למשל, להכין בתי"ח שדה בגליל העליון המזרחי, בגליל המערבי ובנגב. אך הדברים התנהלו בעצלתיים ובן-גוריון השתכנע שיש להיפטר בהדרגה מהוועדה ולהעמיד בראשו של השירות הרפואי, שיפרוס את סמכותו על כל הארץ, אדם בעל יכולת שיתמסר לבניית כוחו של השירות כדי לעמוד במלחמה הממשמשת ובאה. חיים שיבא נמנה על שלושת המועמדים המובילים, אך בן-גוריון חשק בתחילה דווקא במשה סורוקה – האדמיניסטרטור המבריק של קופת חולים, שבן-גוריון בטח ביכולתו להוביל את השינוי הארגוני הנחוץ. סורוקה סירב לקבל את המינוי. קופת חולים הייתה יקרה מדי ללבו והוא לא היה מוכן לזנוח אותה. ייתכן שגם חוסר ניסיונו הצבאי בלם אותו. נותרו שני מועמדים בולטים^{xiii} אחרים: האחד מהם פרופ' הרי הלר, מן ה"ייקים", שנחשב בעיני רבים כרופא המוביל בארץ ישראל מבחינה מקצועית, והשני שיבא מיועדנו. בצר לו פנה בן-גוריון לקבל את עצתו של ד"ר יוסף מאיר יו"ר קופת-חולים, והלה פסק ברורות, כפי שמעיד יומן המלחמה של בן-גוריון: "לדעתו הלר עולה במהירות תפישתו ובחידרתו, אבל אינו קואופרטיבי, לא דן עניין רק לגופו, ויקניט באופיו הפרוסי".^{xiv}

בן-גוריון קיבל את העצה בסופו של דבר, גם בשל התנגדותה של קופ"ח לשחרר את ד"ר הלר שריכז את העבודה הרפואית בספינת הדגל שלה - "ביילינסון". חיים שיבא התמנה, איפה, בסוף ינואר 1948 למפקד השירות הרפואי.

המינוי הוכח כמוצלח ביותר. בכוח הכריזמה שניחן בה השכיל שיבא לבנות, תוך שנה אחת ויחידה, כמעט "יש מאין" מסגרת ארגונית שלמה לסקטור הצבאי הכוללת מערכת אוטונומית של אשפוז ויחידות של רפואה נידת, וכל זאת תוך כדי לחימה פעילה בכל החזיתות. בשילוב של חן ומידה של עורמה השכיל לקבץ לשירות המערכת את מיטב הרופאים כאשר מוסדות קופת חולים מתדלדלים במהירות ממומחיהם ש"נחטפו" בידי שיבא וזועקים חמס. אנשים בעלי יכולת שקידומם נבלם במסגרת קופת חולים גילו כר חדש ונרחב לפעילות הנושאת אף תו הכשר לאומי ופטריוטי.

יקצר המצע מלפרט אפילו את שמותיהם של עשרות המומחים שגייס שיבא תוך מספר חודשים. רבים מהם היו יוצאי הצבא הבריטי כמוהו. נציין רק כי שיבא השכיל אף לעקוב בעוד מועד אחר עלייתם ארצה של מומחים לנושאים ספציפיים שהצבא נזקק לשירותם. כך העלה ארצה בכוחות עצמו את הנורווכירורג ד"ר אשכנזי מרומניה וקלט באופן מידי את רופא העיניים המהולל, ד"ר ריכרד שטיין, ששרד בטרזיינשטאדט ועלה ארצה מצ'כיה במהלך המלחמה. כמובן שלפעולתם של שיבא וחבריו במטה השירות הרפואי (הבולט שבהם היה ברוך פדרסקי – ראש מח' המבצעים ששימש קודם לכן כקצין הרפואה של מבצע "נחשון"). היו היבטים נוספים של ריכוז חומרים וציוד רפואי במימדים בלתי משוערים. לצורך זה ניצל שיבא את קשריו הענפים עם רופאים יהודים בחו"ל. ד"ר הלר ריכז, אמנם, את פעולת ההצטיידות בארה"ב. נזכיר, אגב אורחא, כי גם רופאי המח"ל, עשרות במספר ואולי קרוב למאה,^{xv} מילאו תפקיד חשוב בעת המלחמה.

לפחות אחד מהם, ד"ר ליאונרד מלצר, בעל דרגת קולונל מדרום אפריקה,^{xvi} השתלב במפקדת השירות הרפואי וד"ר שיבא ראה בו זמן-מה מועמד אפשרי לרשת אותו עצמו בבוא העת, כחסידי נוסף של האסכולה הבריטית. רופא מח"ל אחר - ד"ר ישעיהו מוריס, מגלוגו, שימש כבר במרץ 48 כרופא הראשון של "גולני", אך נהרג בקרב בסג'רה ב-13 ביוני 48.

רופאים גדודיים גויסו ליחידות הלוחמות כבר בדצמבר 1947. עם התעצמותו ההדרגתית של הכוח המגויס מונו באפריל-מאי 48 רופאים חטיבתיים רבים אשר חלק הארי מהם רכש ניסיון בצבא הבריטי. נמנו עליהם אריה לבני, רופא הבריגדה לשעבר שמונה לרופא "אלכסנדרוני", מיכאל ורטהיים (ערגון) – חניך נוסף של הקרבות באיטליה שהפך בתחילה לרופא "כרמלי", רודולף ורט מאיור בריטי במצרים ובעירק, ל"עציוני". גדעון מר שכבר הזכרנו את פועלו הפך לרופא חטיבת "עודד". וחיים דומב שימש כרופא הראשון של חטיבת "גבעתי". הרחבת מסגרת הפלמ"ח הביאה למינויו של ד"ר מירון יששכרי (ששירת ככירורג במדבר המערבי ובאיטליה) כרופאה של "הראל" ואילו ב"יפתח" מונה ד"ר יוחנן שוורצמן ששירת כמנהל מחלקה בכיר בבי"ח בריטי. רופאי חטיבות העתודה 8 ו-7 היו ד"ר אברהם פרנקל ששירת אף הוא בבתי-חולים במצרים וקירינאיקה, וד"ר אלעזר זיו (זליבנסקי) שהיה היחיד, פרט לדומב, שלא רכש ניסיון קרבי במלחמת העולם. מאוחר יותר נוספו עליהם שני רופאים ששרתו במלחמת העולם במסגרת הצבא הפולני (הגולה): ד"ר שאול דגוני (לנדפיש) שהחליף את ערגון כרופא חטיבת "כרמלי" וד"ר יהודה קלטר שמונה לרופא חטיבת "הנגב".^{xvii}

רופאים רבים אחרים, יוצאי הצבא הבריטי ואנשי מח"ל, שירתו בחילות המקצועיים וביחידות שקמו והתעצמו תוך כדי המלחמה. ד"ר שמעון וינטר, יליד הולנד, ששירת ב-RAF משך חמש שנים מונה, למשל, לקצין הרפואה הראשי של חיל האוויר. ודוגמה נשית – אנטוניה בורשטיין, קצינת הרפואה הארצישראלית היחידה ששירתה בצבא הבריטי, מונתה במאי 48 לרופאת חיל הנשים.

תקן השירות הרפואי נקבע לראשונה באותו חודש ונכללו בו נוסף למטה, בסיס מרכזי כולל מרכז הדרכה, בית חולים מרכזי, בתי חולים שדה, מרכז שיקום ובתי החלמה, יחידות חטיבתיות, גדודיות ובסיסיות.^{xviii} השפעתם של הבריטים בקביעת תקנים אלה מוחשית ביותר.

בנוסף למערך הנייה, ונחזור עוד לנושא האשפוז, נודעה חשיבות גדולה למהפכת הניוד תוך כדי המלחמה, כאשר גם כאן ניכרת השפעתם של דגמים בריטיים,^{xix} מבית האולפנה של ה-RAMC, ליחידות הנפרסות בשטח. כך למשל התקין ד"ר לבני ב"אלכסנדרוני" ע"פ עדותו של דן אבן "גיפים נושאי אלונקות לפינוי פצועים, ואלה פעלו ביעילות בלטרון ובשדות קרב אחרים".^{xx} ד"ר יששכרי הכין לקראת מבצע הראל משוריין גדול עם ערכות כלי ניתוח וצוות רפואי שלם של כירורגים ואחות מיומנת שאפשרו ניתוחים תוך כדי תנועה בשטח. בתי חולים קטנים של החטיבה בקרית ענבים ובאבו-גוש השלימו את הטיפול היעיל בנפגעים. חטיבת "גבעתי" קיימה גם כן בי"ח קטן משל עצמה בגדרה.

ומכאן לנושא האשפוז בכללו - לא נוכל לעמוד כאן בפרוטרוט על הקמת המערך המפואר של לא פחות מ-15 בתי חולים עצמאיים של השירות הרפואי שפוזרו ברחבי הארץ למן כפר גלעדי ועד לניר עם. שני האחרונים היו קטנים וממוקמים בבונקרים תת-קרקעיים אך אחרים כצריפין היו גדולים ורבי מבנים.

בכל בתי החולים מילאו תפקידי מפתח רופאים יוצאי הצבא הבריטי ויקצרו המצע מלפרט את שמותיהם. נזכיר בכ"ז את ביה"ח המרכזי – בבת עינו של שיבא, שהוקם בתל-ליטווינסקי אחר כיבושה במבצע "חמץ" ונודע אז כ"בי"ח 5" [ומאוחר יותר: תל-השומר ע"פ הצעתו של בן-גוריון]. תוך מספר שבועות הוכשרו

עשרות ביתני אזבסט ופח גלי, שהוקמו במקורם על ידי האמריקאים, לשמש כמחלקות פעילות שקלטו מאות רבות של חיילים פצועים. שירתו אותם עשרות מומחים למן ארנסט ספירא במחלקות האורטופדיות, יהודה פאזנר במחלקת בית החזה, אשכנזי ושטיין שכבר נזכרו, ועד להיינריך קרפלוס במכון הפתולוגי. ד"ר משה ליפמן, מראשוני המתגייסים לצבא הבריטי ב-1940, שימש כמפקדו של בית החולים החדש וחלק ניכר מרופאיו שירתו אף הם בצבאות בנות הברית. עד מהרה הפך בית חולים זה לגדול ביותר בארץ, וכלל קרוב לאלף מיטות, כאשר קופת חולים מתבוננת בחרון אף ובקנאה על המתרחש. בית החולים הגדול ביותר שלה ("ביילינסון") הכיל פחות מ-300 מיטות באותה עת.

בתום המלחמה התעורר אמנם הצורך להשתחרר בהדרגה מרובה של המערכת האוטונומית שכללה לא פחות מאלפי מיטות פעילות. הקמתו של משרד הבריאות אפשרה העברתם אליו של בתי החולים הגדולים יותר, פרט לתל-השומר, שסביבו ניטש קרב ענקים אך לא נוכל להרחיב בכך.^{xxi}

נעסוק לבסוף בתמורה המעניינת שנוצרה בזהותו של מפקד השירות הרפואי בפברואר 1949.

חיים שיבא נשא את עינו עם תום המלחמה לשידוד מערכות כללי במערכות הרפואה בארץ ולחם למעשה למען הלאמתה של הרפואה. לצורך זה שאף להשתחרר בהקדם מהמסגרת הצבאית הכובלת ולהתמנות למנכ"ל משרד הבריאות. בן-גוריון סירב להיעתר לבקשתו בתחילה אך הסכים לאחר מכן תוך גיבוש פשרה של הותרו בסטאטוס של יועץ למטכ"ל בשאלות הרפואה הצבאית.

התעוררה כמובן השאלה מי ימונה למפקדו החדש של השירות הרפואי. המועמד הטבעי היה סגנו של שיבא וקצין המבצעים של השירות ברוך פדרסקי (שהפך בינתיים לפדה), אך בן-גוריון הפתיע והעדיף שוב יוצא צבא סדיר. ד"ר פדה, איש ה"הגנה" הוותיק, לא יצא מגבולות הארץ במלחמת העולם. שיבא עצמו היה ער לצורך של השירות הרפואי בדפוסי ארגון ומשמעת משוכללים יותר מאלה שהנהיג הוא עצמו ונשענו בעיקרם על פרי האלתור ויחסים אישיים.

בעיצומה של מלחמת העצמאות – יוני 1948 – הגיע ארצה רופא בשם אברהם בלומוביץ', יליד העיירה סלונים בפולין, שרכש ניסיון צבאי בעת לימודי הרפואה שלו בפולין ואף שירת שם כקצין רפואה ערב המלחמה.^{xxii} עם סיפוח חלקה המזרחי של פולין לבריה"מ גויס ד"ר בלומוביץ' כרופא ליחידת משמר הגבול הסובייטי. עם כיבוש האזור בידי הגרמנים חבר בלומוביץ' ליחידות פרטיזנים ביערות רוסיה הלבנה. בין היתר יצר שם כלי ניתוח מאזמלים וכלי עבודה אחרים והציל את חייהם של עשרות פרטיזנים. מאוחר יותר, עם שחרור האזור בידי הצבא האדום, שירת כרופא ומפקד ביחידות סדירות של הצבא האדום ואף ניהל כשנה רשת של בתי חולים צבאיים באזור בריסק.

לאחר המלחמה הגיע באמצעות ה"בריתה" ודרך פולין למחנה העקורים הגדול בלנדסברג. שימש שם בוועד המחנה. בן-גוריון הכיר אותו לראשונה בסיוורו במחנות העקורים ב-1946. כאשר שמע כי מדובר ברופא בעל ניסיון צבאי ניכר האיץ בו להגיע ארצה בהקדם כי תפרוץ מלחמה ויזדקקו להרבה רופאים מסוגו. הוא אף ביקש ממנו להתייצב אצלו עם בואו ארצה.

דרכו של בלומוביץ' לארץ התארכה בשל כך שהתחתן בינתיים והקים משפחה. אשתו נכנסה להריון ורק לאחר קום המדינה הגיע, כאמור, ארצה. הוא התייצב אצל בן-גוריון שכבר ישב אז בשרונה והוא שלח אותו מיד לשמש כרופא חזית הצפון, בדרגת רב סרן, תחת פיקודו של משה כרמל.

שמו נודע במהרה בזכות הנהלים הקפדניים והסדרים הארגוניים שהנהיג, תוך כדי לחימה, אך בכל זאת הייתה הפתעה רבתי בהחלטתו של הקברניט להכניס דווקא את בלומוביץ' (שהפך בינתיים לעצמון) לנעליו

הגדולות של שיבא. אציין כי עצמון לא שלט כלל בעברית בשנותיו הראשונות בארץ^{xxiii} וקידומו המהיר עורר מרירות מובנת בין קצינים בעלי וותק בשירות הרפואי.

אין ספק כי גם במקרה זה הכריעה נטייתו של בן-גוריון להעדיף יוצאי צבאות סדירים על פני מועמדים חניכי ה"הגנה" כפדה. למהלך האישי של הקברניט נודעו אף השפעות ארוכות טווח שכן היה בו משום סיום די דרמטי להגמוניה של רופאים יוצאי הצבא הבריטי בדרגים הגבוהים של השירות הרפואי, שהפך בספטמבר 1949 לחיל הרפואה. שינוי השם אף הביא לכך שרבים חמדו לצון וטענו שחר"פ הם ראשי תיבות לחיל הרפואה הפולני... ואכן, עצמון לא נותר בודד בצמרת מיוצאי מזרח אירופה. סגנו גרשון ליברך היה אף הוא ממוצא פולני (אם כי שירת גם הוא בצבא הבריטי שנים ארוכות). נוסף כי גם רופאים נוספים, כולל מרקוס קלינגברג, הגיעו באותה עת ארצה ממזרח אירופה ועצמון צירף אותם ברצון, ואולי בחפזון מה, לסגל הבכיר שלו, כאשר קלינגברג מתמנה, למשל, לראש ענף רפואה מונעת בחייל בדרגת סגן אלוף. עצמון כיהן בתפקידו כמעט שמונה שנים תמימות (ערב מלחמת סיני הוחלף בכ"ז על ידי פדה, ביוזמתו של משה דיין) ואין ספק כי לגרסה דינקותא שלו, המזרח אירופית, נודעו השלכות גם על הצטיידות חר"פ והתפרסותו בעת חירום. בתי החולים שדה נבנו למשל במתכונת רוסי, לא נוחה לטלטול, וניכר פיגור בנושאים כמו סטנדרטיזציה ומזעור של ציוד רפואי שהוחל בהם למעשה רק בתחילת שנות ה-60, בעת כהונתם כקבר"רים של פדה ואליהו גילון. היו אלה, אולי, הסמנים הראשונים להשפעתה הגוברת של ארצות הברית כמושא ללימוד וחינוך בחיל הרפואה, במקביל לדומיננטיות של מעצמה זו בעולם הרפואי בכללו.

- ⁱ לאחרונה יצא לאור באנגליה ספר מרתק, פרי עטו של תא"ל (מיל) ערן דולב, המתאר את הפן הרפואי בכיבוש הארץ בידיו של אלנבי: **Allenby's Military Medicine; Life and Death in World War I Palestine**. London, I.B.Tauris, 2007.
- ⁱⁱ "כל העם חזית"; **השירות הרפואי הצבאי בארץ-ישראל, 1911-1947**. תל-אביב, משרד הבטחון, 1997, וכן "כל חייל חזית"; **תקופת מלחמת העצמאות, 1947-1949**. תל-אביב, משרד הבטחון, 2000.
- ⁱⁱⁱ "כל העם חזית", עמ' 83 ואילך.
- ^{iv} תרומתו של זיו-ציון מפורטת ב"כל העם חזית", פרק י', עמ' 173 ואילך.
- ^v מבוא מועיל ופרטים רבים לגבי תרומתם הספציפית של יוצאי צבאות זרים להקמתו של צה"ל: יואב גלבר, **גרעין לצבא עברי סדיר**. ירושלים, יד יצחק בן-צבי, 1986.
- ^{vi} דיון מפורט בסוגייה ורשימת רופאים שפרטיהם ידועים: "כל העם חזית", עמ' 312 ואילך.
- ^{vii} פועלם סוכם בספר: רבקה אשבל, **כל אשר יכולנו; תרומת האוניברסיטה העברית ורופאי ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה ולאחריה**. ירושלים, מגנס, 1986.
- ^{viii} "כל העם חזית", עמ' 222.
- ^{ix} שם, וכן הנספח בעמ' 356 ואילך.
- ^x גרעין לצבא עברי סדיר, עמ' 38.
- ^{xi} למיטב ידיעתי הוא עדיין בחיים, כבן מאה! למרבה הצער שכל שניים מבניו במלחמת ישראל.
- ^{xii} והידוע בשם "מרד הרופאים בביילינסון". שפרה שורץ מאוניברסיטת באר-שבע חקרה את האירוע לפרטיו.
- ^{xiii} גם ד"ר רפאל גז'בין, אף הוא רופא ששירת בצבא הבריטי (בעיקר בחבש), נמנה תחילה על המועמדים.
- ^{xiv} **יומן המלחמה**, א', עמ' 175 (22.1.1948).
- ^{xv} דפדת בנושא המח"ל, מטעמו של מוזיאון מח"ל, שחולקה בכנס בלטרון ב-9 באפריל 2008, נוקבת במספר של 93 רופאים אך מספר זה נראה כמופזר במקצת. סבירה יותר הערכתו של ברוך הורוויץ ("כל העם חזית", עמ' 532 ואילך) כי מספרם של רופאי מח"ל הגיע ל-82. נוסף לרופאים הגיעו מחו"ל עשרות רבות של אחיות ובעלי מקצועות פארה-רפואיים חיוניים כגון פיזיותרפיסטים ורוקחים.
- ^{xvi} כאן המקום לציין כי חלקם של יוצאי דרום אפריקה, אנשי המח"ל, בשירות הרפואי היה הגבוה ביותר. נכללו בתוכם מעל 40- רופאים! ר' פירוט אצל הורוויץ (בהערה דלעיל). חלקם נותר בארץ אף לאחר המלחמה.
- ^{xvii} שמותיהם של רוב הרופאים מופיעים **בגרעין לצבא סדיר**, עמ' 319. חלק אחר הושלם מיידע אישי שלי.
- ^{xviii} ארכיון צה"ל (א"צ), תיק תקנים – השירות הרפואי.
- ^{xix} כגון "Motor Ambulance Company". פרסומים בריטיים לרוב, הנוגעים ליחידות בסיסיות של ה-RAMC, נאספו ועובדו במפקדת השירות הרפואי וחיל הרפואה. **א"צ**, 524/56/77.
- ^{xx} "כל חייל חזית", עמ' 159.
- ^{xxi} ר' את מאמרי לתולדות ביה"ח בתל-השומר **בעיונים** 7 (1997).
- ^{xxii} פרטים נוספים בספרי: **לבן וזאקי; תולדות חיל הרפואה 1949-1967**. עמ' 15 ואילך.
- ^{xxiii} ראייתו בזמנו את דב פליישר, שניהן בלשכתו, ושימש כמתורגמן לשלוש השפות שעצמון שלט בהן: רוסי, פולנית ויידיש.

מתנדבי חברת החשמל לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ותרומתם לחברה לאחריה

עמי גלבוע – היסטוריון חברת החשמל

בשנת 1941 נקרא פייבל קנטור, יושב ראש ועד עובדי חברת החשמל, לאלהו גולומב וישראל גלילי מראשי "ההגנה".

מספר פייבל קנטור בעדותו:

"פנו אלי אליהו גולומב וישראל גלילי והטילו עליי לגייס רווקים ובעלי משפחות בלי ילדים. זה היה בשלהי 1941, והם הבהירו שיש די מתגייסים לפלמ"ח. יש לגייס בעלי מקצוע לצבא, אמרו, כאלה שלא יישארו בארץ, כמו מגויסי ה"באפס", אלא ייצאו למדבר המערבי ולאירופה, כדי ללמוד אורחות צבא גדול, להשיג נשק ל"הגנה", במגמה של יצירת קשר עם יהדות צפון-אפריקה ואירופה שבתוך האש.

מייג'ור אהרון, יהודי ששירת בצבא הבריטי, שוחח עמנו בעניין וביקש לגייס בעלי מקצוע. הצבתי תנאי, שגם אני אתגייס, וכן היה. בתל-אביב גייסנו כ-50 איש, וכמספר הזה בכל הארץ. התגייסו גם מנהלים בכירים, כמו ישעיהו דרז'נר (המתאם בין פר"ש דרום לחברה ב-1938), אהרון יזרעאלי, מנהל אגף הרשת בתל-אביב, זקימוביץ, מנהל בחיפה, שמריהו רוטנברג, גרשוביץ ואחרים.

לא נשלחנו לחיל מקצועי, כי אם ליחידות תובלה (R.A.S.C.). התאמנו כשלושה חודשים בסרפנד (צריפין), ואחר כך נשלחנו למצרים ולמדבר המערבי ליחידות R.A.S.C 178 ו-179. אני עצמי, כקורפורל, עברתי אחר-כך ליחידת מובילי מים. בינואר 1942 נפטר פנחס רוטנברג. המגויסים על מדיהם חזרו לארץ, אך בשל שלג כבד בירושלים הגיעו באיחור ללוויה, ומשהגיעו ניצבו במשמר כבוד על קברו.

כבר מתחילת פעילותם הפעילם מפקד ה"הגנה" ביחידות התובלה, סרג'נט-מייג'ור אליהו כהן (בן-חור), במשימות רכש. אנשי החברה הובילו "רכש" במשאיות על ל"עסלוג" (רביבים) ופרקו את מטענם. עד להובלתם קברנו את הנשק בחול.

בהמשך המלחמה התקדמנו עם הצבא הבריטי לטוברוק, שם ספגנו הפגזה כבדה ומשם נענו לבנגזי. בבנגזי יצרנו לראשונה קשר עם יהודים והברחנו חלק מהם לארץ. ארגנו ערבי שבת ושירה ישראלית, בשיתוף המקומיים. בבנגזי נסענו לטריפולי ושוב יצרנו קשר עם יהודים, הפעם גם כאלו שהיו בתנועות ציוניות, וגם אנשי המערות. בחופשה הראשונה שקיבלתי נשאתי לאישה את חברתי רחל. מעתה דאגה לה החברה להשלמת מחיה, כפי שעשתה ליתר משפחות המגויסים.

בפלישה לסיציליה ואיטליה התנדבתי לפקד על מחלקת מובילי מים. נחתנו על יד סלרנו ולאחר 3 ימי הפגזה רצחנית התקדמנו לסלרנו".

אחד ממפקדי פלוגת מובילי המים היה מייג'ור מאיר טוביאנסקי, עובד חברת החשמל בירושלים, אשר במלחמת השחרור הוצא להורג כמרגל ובוגד שמסר לבריטים וללגיון את המקומות להם מספקים חשמל.

זה המקרה היחידי בו הוצא להורג חייל צה"ל. לימים נערכה חקירה והוא זוכה ונקבר בהר הרצל.

עם תום המלחמה עסקו מתנדבי חברת החשמל כמגויסים אחרים בפעולת "רכש" חלק מהם לאור ניסיונם, לקציני בטחון.

חיים לסקוב מונה כאחראי על הביטחון הארצי בחברת החשמל. אברהם אברשה צ'רלין-צור מונה כקצין בטחון במחוז הצפון חלק מונו למנהלי מחלקת התחבורה והכניסו לחברה ציוד חדיש, בו השתמשו במלחמה. במקום

משאיות בדפורד אנגליות 4X6 – משאיות 6X6 סיקסווילר אמריקאיות להם הוסיפו מתקן בחזית הרכב לדחיפת עפר שנערם כתוצאה מחפירת בור לעמודי מתח גבוה.

טנדרים דודג' פאואר ווגון 4X4, להם הוסיפו מנוף מלפנים תוך שימוש בכננת (ווינצ') של הרכב. כמוכן, רכשה החברה צמיגים אמריקאיים עם תאים פנימיים – כאשר פוגע כדור בצמיג הוא ממשיך לתפקד. נרכשו גם אופנועים מתקפלים (קורג'י) שהיו בשימוש הצנחנים הבריטים.

נרכשו קסדות פלדה לעובדי הרשת לשימוש ככובעי מגן.

עבר התנדבותי בצבא הבריטי העניק כבוד וקידום בעבודה ועדיפות בקבלה לעבודה בחברת החשמל.

בסוף שנת 1941 ובתחילת 1942 נחל הצבא הבריטי מפלות בכרתים ובמדבר המערבי. בקרבות אלו אבדו שתי פלוגות מיפוי מאומנות שנפלו בשבי. הקמתה והכשרתה של פלוגה מקצועית כזו בצבא הבריטי נמשכה 3-4 שנים. לפיכך פנו, בתחילת 1942, נציגי הצבא הבריטי אל הסוכנות היהודית בארץ ישראל בבקשה לגייס מבין בעלי המקצוע היהודים בארץ-ישראל חיילים בעלי הכשרה מתאימה, אשר יוכלו, לאחר אימונים של חצי שנה, לצאת לפעולה כפלוגת מיפוי עברית אשר תבצע במסגרת הצבא הבריטי משימות של מדידות ומיפוי בכל מקום שידרש. הסוכנות היהודית קיבלה על עצמה משימה זו והחל מחודש אפריל 1942 התחילה לגייס בארץ-ישראל טירונים בעלי מקצוע בתחומי המדידות, השרטוט והרפרודוקציה. במקביל התחיל הצבא הבריטי לאתר בעלי מקצוע ועובדי שירותים בקרב הפלוגות העבריות שהיו כבר קיימות. הפלוגה החדשה התחילה להתקבץ בחודש יוני 1942 בין קהיר לחלואן (Helwan) בתוך המערות הגדולות של טורא שהיו הסוואה לעבודת היחידה שרוכזה בתוך מערות שהוכשרו במיוחד לכך. עוד לפני מערכת אל-עלמין השכילה היחידה לבצע את העבודה בצורה עצמאית ובכושר טכני נאות. תוך זמן קצר הפיק הצבא הבריטי מן היחידה הזאת את מרב התועלת. פלוגת מודדי השדה 524 הארצישראלית של הוד מלכותה הייתה יחידה מקצועית עורפית שכמוהו היו בצבא הבריטי מעטות מאוד. בגלל תפקידיה הייתה הפלוגה צמודה למפקדה הראשית של צבאות בנות הברית במשך כל מלחמת העולם השנייה. עיסוקה של הפלוגה היה הכנת מפות צבאיות הדרושות לתכנון וביצוע משימות של צבאות היבשה והאוויר. הפלוגה מנתה מודדים שהוכשרו לבצע מדידות שדה וכן מחלקת מפענחים. במחלקה זו פענחו בשיטה פוטוגרמטרית את תצלומי האוויר לצורך חידוש המפות הקיימות או לשם שרטוטן מחדש. ציוד הדפסת אופסט ומערכת הפרדת צבעים וצילום ליתוגרפי להכנת לוחות דפוס השלימו את המערך המקצועי של הפלוגה. לפלוגה נועדו משימות שדה וכל הציוד והמכשירים היו מותאמים לתפקידי שדה. האנשים שגויסו לפלוגה באו מקרב הישוב הותיק, אך היו בה גם מעט עולים חדשים שבאו מן הארצות שלא נכבשו עדין על-ידי היטלר. למרבית חיילי הפלוגה הייתה הכשרה במקצועות ההנדסה, המדידה, האדריכלות, הגרפיקה והדפוס וכן במכונאות ובנהיגה. החיילים שהגיעו לפלוגה עברו מיון ומבחני קליטה. רבים מאוד מבין המועמדים נשלחו ליחידות אחרות מכיוון שלא התאימו לדרישות המקצועיות הגבוהות. הנקלטים התחילו מייד בתקופה ממושכת של אימונים מקצועיים מפרכים בהדרגה מדריכים בריטיים. האימונים התנהלו בתחומים מקצועיים נפרדים בכל יחידת משנה: אימוני המודדים בטריאנגולציה ומיפוי בשולחנית התבצעו בלילות ליד המחנה. אימונים בשרטוט מפות ובמיפוי לפי תצלומי אוויר וכן אימונים של כל עובדי הרפרודוקציה התנהלו בתוך המערות. האימונים נמשכו שישה חודשים. במשך כל אותה תקופה המשיכו להגיע לפלוגה חיילים נוספים בעלי מקצוע, מתוך גיוסים חדשים בארץ-ישראל ומתוך פלוגות עבריות קיימות. לקראת אוקטובר 1942, בעוד האימונים נמשכו, התחילו בעלי המקצוע הוותיקים לבצע משימות מעשיות בכל תחומי הפעילות של הפלוגה. בחודש ספטמבר 1944 עלו כל הקציני

והחיילים של הפלוגה, על כל ציוד ורכב, על שתי אניות משא וכל הפלוגה הועברה לאיטליה והקימה את בסיסה בקרבת העיר סיינה ששוחררה מידי הגרמנים זמן קצר לפני כן. מאז ועד פיזור כל היחידה בשנת 1946 נשתנו במידה ניכרת המשימות שביצעו יחידותיה השונות של הפלוגה. המשימה העיקרית של מחלקות המודדים ומחלקות המיפוי הייתה זיהוי נקודות בקרה קיימות על גבי תצלומים של כל איטליה שצולמו בסוף המלחמה ובעיקר לאחר סיומה. נקודות בקרה אלה, שהיו בדרך כלל עצמים בולטים בשטח, אומתו בשדה וסומנו על גבי תצלומי האוויר. העתק אחד היה מיועד לבריטניה, והעתק שני לארה"ב. על מחלקות המודדים הטילו מייד אחרי סיום המלחמה גם משימות אחרות שחשיבותן מבחינה גיאודטית רבה יותר, כגון יצירת קשר גיאודטי בין דרום קורסיקה וצפון סרדיניה על-ידי מדידת מרובע גיאודטי בשיטת טריאנגולציה בין שתי נקודות. טריאנגולציה בצפון סרדיניה לבין שתי נקודות בדרום קורסיקה. כמו כן נמדדו על ידם נקודות טריאנגולציה בטונים ובסיציליה לשם קביעת תחנות ראדאר לכוון שיירות מטוסי תובלה מהמזרח לאורך הים התיכון לבריטניה. מחלקות הרפרודוקציה עבדו באותן שנים בהדפסת מפות איטליה.

בתום מלחמת העולם השנייה, בפקודת יום שפרסם הפילדמרשל אלכסנדר ב-2.5.1945 בה הוא מודה לכל החיילים שהשתתפו בהשמדת האויב הנאצי בזירת מרכז הים התיכון, נצטוותה פלוגה 524 להעתיק את אתר חנייתה מהמנזר העתיק שעמד בקרבת העיר סיינה ולעבור לקסרטינים שבלב העיר. תזווה זאת רוממה במקצת את המורל של חברי הפלוגה ובמיוחד כשהתבשרו שהפיקוד על הפלוגה עבר לידי אחד הקצינים הבכירים של הסגל הארצישראלי. חיילי הפלוגה הרגישו כי מעתה יוכלו להיענות לצרכי המצפון היהודי ולהושיט יד אחים לשארית הפליטה. גילוי ההזדהות היהודית התבטאה בצורות שונות. בראש ובראשונה בהפרשת מזון ובאיסוף כספי תרומות מחיילים לרכישת מזון ומצרכים אחרים מעבר לכמויות המוקצבות לכל יחידה. בתחילת ינואר 1946 הועברה הפלוגה מקסקרטיני סיינה אל בסיס המדידות שבמלדאלוני הסמוכה לקזארטה שבמחוז נאפולי.

יוצאי הפלוגה שהשתלבו בתחום המיפוי ובתחומים אקדמיים ומקצועיים שונים רבים מבין יוצאי פלוגה 524 מילאו תפקידים חשובים בצה"ל, במגזר הממשלתי ובאקדמיה. וכן ניכר מאוד רישומם על כלכלת הארץ. רבים מהם עבדו בתחומי התכנון והביצוע ההנדסי והטכני וגם בענפי האומנות, הגרפיקה, הדפוס וההתיישבות.

להלן מקצת מן השמות של יוצאי הפלוגה שהשתלבו בתחומי המיפוי ביחידת המיפוי של צה"ל ובמחלקת המדידות הממשלתית:

- אשר סולל - סא"ל, היה מפקד יחידת המיפוי וסגן מנהל אגף המדידות
- שטרומ הנס לודוויג - היה סא"ל בצה"ל
- אלסטר יוסף - מנהל אגף המדידות
- משה ארוז - דר', מהנדס פוטוגרמטריה, סגן מנהל אגף המדידות
- מרקוזה עזריאל - מומחה לפוטוגרמטריה, גמלאי אגף המדידות
- אורי צידון - דפוס ברלין
- שטולבק ברוך - גמלאי אגף המדידות
- רוזנבאום יואל - דפוס גרפיקה בצלאל
- רזי שמחה בונים - גמלאי אגף המדידות
- בן חיים ששון - מהנדס, עבד באגף המדידות
- הלפרין זאב - עובד אגף המדידות

-
- להלן מקצת משמות יוצאי הפלוגה שהשתלבו באקדמיה ובעולם העסקים :
- עמירן דוד - פרופ' לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית, עורך אטלס ישראל
 - נתניהו אלישע - פרופ' למתמטיקה בטכניון
 - קדמון יהודה - פרופ', החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית
 - גליק אלכסנדר - היה מפקד הפלוגה, מנהל מכון פוטוגרמטרי
 - סופרמן אמנון - יסד יחד עם עמנואל האוזמן את חברת כרטא
 - דוד רודי - דר, פסיכולוג
 - ערמון דוד (קסטן) - פרופ' בפקולטה להנדסה אזרחית
 - כרמי בוריס - צלם ראשון של עיתון במחנה
 - ארנסט יפת - היה יו"ר בנק לאומי
 - אבנון נפתלי - צלם
 - אוטנוסר דוד - דר' לכלכלה, היה יו"ר הבורסה בתל אביב
 - איזנברג הייני - פרופ' במכון ויצמן
 - בורס נתן - פרופ' באוניברסיטת אריזונה, ארה"ב
 - ילין נתנאל - פרופ' בפקולטה לארכיטקטורה בטכניון
 - טלמון יחזקאל - מנכ"ל בית מלון רמת אביב
 - בלבסקי אהרן - פרופ' בפקולטה להנדסה אזרחית בטכניון
 - דרור שמואלי (בונדי) - ראש משלחת רכש בניו יורק
 - יוסף הורוביץ - פרופ', החוג לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב

להרחבה אודות הפלוגה – ראה המאמר בנושא פלוגת המיפוי 542